

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ

КАТЕДРА „РУСКИ ЕЗИК”

Ирина Иванова Манова

**Концептуално поле “фрукты” в русской и болгарской
лингвокультурах**

**Концептуално поле “плодове” в руската и българската
лингвокултура**

Автореферат на дисертация

за присъждане на образователната и научната степен „доктор”

Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.1. Филология

Научна специалност: Славянски езици (Съпоставителна лингвокултурология)

Научен ръководител:

проф. д-р Ростислав Александров Станков

София

2017

Рецензенти:

доц. д-р Събка Славчева Богданова – ФСлФ, СУ

доц. д-р Мария Кирилова Китанова – ИБЕ на БАН

Автори на становища:

проф. д-р Валентина Николова Аврамова – ШУ

проф. д-р Ростислав Александров Станков – ФСлФ, СУ

доц. д-р Ваня Ангелова Мичева – ИБЕ на БАН

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на Катедрата по руски език на Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски”, проведено на 21.12.2016 г. Дисертацията се състои от увод, 3 глави, заключение, списък на условните обозначения, библиография на цитираната литература, списък на изворите и използваната литература, приложение. Общият обем на изследването е 497 с. Библиографията съдържа 383 заглавия. Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 24.04.2017 г. от 11.00 ч. в Нова конферентна зала в Ректората на СУ. Материалите по защитата са на разположение на сайта на Софийския университет „Св. Климент Охридски”: [https:// www.uni-sofia.bg/](https://www.uni-sofia.bg/)

Съдържание

Увод: формулиране на проблема, актуалност и значение, обекти, предмет, цели и задачи, методика на изследването

Глава I. Базови понятия в лингвокултурологията и лингвоконцептологията. Категориален апарат

1. Лингвокултурологията, лингвоконцептологията в Русия и на постсъветското пространство
2. Провеждане на лингвокултурологични изследвания в България
3. Категориален апарат на изследването
 - 3.1. Термините *концепт*, *макроконцепт*, *концептуално поле*, *концептосфера*
 - 3.2. Термините *менталност*, *манталитет*, *национален характер*
 - 3.3. Термините *конотация* (*културна конотация*), *асоциация*, *лакуна*
 - 3.4. Термините *език*, *култура*, *парадигма*
 - 3.5. Терминът *прецеденти текстове*

Глава II. Макроконцепт “храна и хранене”

1. Изследване на макроконцепта “храна и хранене”
2. Принципи на събиране на материала
3. Критерии при съставяне корпуса на изследването
4. Проект за представянето на макроконцепта “храна и хранене” в двуезичен речник по лингвокултурология

Глава III. Анализ на концептуалното поле “плодове” в руската и българската лингвокултура

1. Изследователски процедури. Последователност на анализа
2. Понятието “плодове”
3. Концепт “ябълка” в руската и българската лингвокултура
4. Концепт “грозде” в руската и българската лингвокултура
5. Концепт “круша” в руската и българската лингвокултура
6. Концепт “слива” в руската и българската лингвокултура

7. Концептите “вишна” и “череша” в руската и българската лингвокултура

8. Концепт “праскова” в руската и българската култура

9. Диня и пъпеш

9.1. Концепт “пъпеш” в руската и българската лингвокултура

9.2. Концепт “диня” в руската и българската лингвокултура

10. Ягодни култури и техните плодове

10.1. Концепт “ягода” в руската лингвокултура

10.2. Концепти “градинска ягода” и “горска ягода” в руската и българската лингвокултура

10.3. Концепт “малина” в руската и българската лингвокултура

10.4. Концепт “рябина” в руската лингвокултура

10.5. Концепт “шипка” в българската лингвокултура

10.6. Концепт “трънки” в руската и българската лингвокултура

10.7. Концепт “къпина” в руската и българската лингвокултура

10.8. Концепт “морошка” в руската лингвокултура

10.9. Концепт “глогинки” в руската и българската лингвокултура

10.10. Концепт “крыжовник” в руската лингвокултура

10.11. Концепти “черни боровинки” и “червени боровинки” в руската и българската лингвокултура

10.12. Концепт “клюква” в руската лингвокултура

10.13. Концепт “калина” в руската и българската лингвокултура

10.14. Концепт “дренки” в българската лингвокултура

11. Цитрусови плодове

11.1. Концепт “лимон” в руската и българската лингвокултура

11.2. Концепт “портокал” в руската и българската лингвокултура

12. Екзотични плодове

12.1. Концепт “банан” в руската и българската лингвокултура

12.2. Концепт “ананас” в руската и българската лингвокултура

13. Черупчести плодове

- 13.1. Концепт “орехи” в руската и българската лингвокултура
- 13.2. Концепт “кестен” в руската и българската лингвокултура

Заклучение

Приети съкращения

Библиография

Приложение

Обща характеристика на дисертационния труд

Краят на ХХ и началото на ХХІ век се характеризират с повишен интерес към антропологичните изследвания. В лингвистиката се утвърждава антропологичната парадигма, която отново прави човека „мярка за всичко”. Системно-структурният подход, дал много за развитието на науката, отстъпва пред възможностите на новата парадигма. В рамките на тази парадигма възникват редица нови науки, които до този момент са се намирали в „латентно” състояние. Идеите на В. фон Хумболт, А.А. Потебня започват да дават своите „плодове”. Особено много са постиженията в областта на новите науки лингвоконцептология и лингвокултурология в Русия и на постсъветското пространство. Предоставяйки възможност да се изследват езика, културата и човека от много страни и в техните взаимовръзки и влияния, новите интегрални науки проникват по-дълбоко в съзнанието, мисленето, сложните феномени език и култура.

Обикновено изследванията от подобен характер анализират концептите, които са абстрактни, общочовешки, отразяват исторически формираният се светоглед на дадена общност. В дисертационния труд се прави опит да бъдат използвани утвърдените методики на концептуалния анализ с някои допълнени, отразяващи нашите виждания, върху предметни концепти.

Актуалността на темата „Концептуално поле *плодове* в руската и българската лингвокултура” е обусловена от разглеждането на концептуалното поле *плодове* като част от важния, определящ до голяма степен етноса, макроконцепт „Храна и хранене”. Безкрайният макроконцепт за храната не е достатъчно изучен в съпоставителните изследвания. Друга причина за своевременното разработване на темата е опитът да се намери общото и национално специфичното в представите на българите и носителите на РЕ по отношение на плодовете. В работата се оформя корпус на прецедентите текстове, свързани с плодовете и храненето като цяло в двата съпоставяни езика. Практиката на чуждоезиковото обучение се нуждае от подобни проучвания за да осъществи не само изучаването на чуждия език, а и своеобразен диалог между културите.

Обект на изследването са концептите “плодове” в двата славянски езика.

Емпиричният материал е екцерпиран от значителен обем източници. За пълното разкриване на изследваното концептуално поле са привлечени различни по характер лексикографски източници, фолклорни сборници, енциклопедии, художествена литература, изобразително изкуство, търговски наименования и др. Обработени са около 90 речника.

Целта на реферираното изследване е да бъдат сравнени концептите „плодове” в руската и българската култура по голямо количество компоненти. да се намери

мястото на всеки концепт в концептуалното поле, да бъде събран корпус от ПТ, свързани сплюдовете, да бъдат посочени приликите и разликите в тези концепти.

Така формулираните цели поставят **задачите** на изследването: разкриване значението на лексемите, назоваващи плодове, описание на преносните значения и новите употреби на думите, откриване на националната образност в УС, паремии, ПТ и др., съставянето на корпус от ПТ, открояване на националното своеобразие в търговските названия, произведенията на изобразителното изкуство и киноизкуството и др.

Методите на проведения анализ включват комплексен подход, състоящ се от няколко метода и утвърдени положения от методиката на концептуалния анализ.

Научната новост на изследването е в провеждането на анализ на концепти, в основата на които стои предметна лексика, в провеждането на изследване върху такъв голям обем от материал, в провеждането на съпоставително лингвокултурологично изследване, включващо и методически принцип при събирането на емперичния материал, **в съставянето на база данни за бъдещи изследвания и др.**

Теоретичният принос се състои в провеждането на съпоставителен анализ на концептуалното поле „плодове” в двете лингвокултури и изработването на оригинална методика за провеждането му.

Практическата приложимост на работата е насочена към лексикографската практика, съставянето на нов за България лингвокултурологичен речник, повишаване нивото на мотивация на обучаваните, създаване на учебници от ново поколение за нуждите на чуждоезиковото образование.

Структура на работата. Дисертацията сесъстои от увод, три глави, заключение, приложение, списък на цитираните автори, списък на източниците на емпиричен материал, списък на използваната литература. Обемът на дисертацията е 494 страници.

Увод: поставяне на проблема, актуалност и значение, обект, предмет, цели, задачи и методика на изследването

Проблемът за намирането на храна и храненето е един от екзистенциалните проблеми в историята на човечеството. Още древните философи са разглеждали тази тема. Храната и храненето са били обект на анализ от гледна точка на антропологията, етнографията, социологията, медицината, психологията, диетологията, политиката, разглеждани са в изследванията по фразеология, философията на ежедневието, историята на кулинарното изкуство, народопсихологията, гастиката (наука за знаковите функции на храната), етнолингвистиката, етнопсихологията, лингвостранознанието, лингвокултурологията и лингвоконцептологията.

Настоящото изследване е осъществено в рамките на съпоставителната лингвоконцептология – направление, която се появява в резултат на сливането на

съпоставителната лингвокултурология и лингвоконцептологията. Лингвокултурологията представлява сравнително нова дисциплина, възникнала в лингвистиката след смената на системно-структурната парадигма с антропоцентричната парадигма. Лингвокултурологията, както и някои други дисциплини, като прагмалингвистиката, комуникативната лингвистика, когнитивната лингвистика и етнолингвистиката, е синтетична (интегрална) дисциплина, която се

намира на границата на две дисциплини – лингвистиката и културологията. Влинвокултурологията се оформят следните направления: лексикално, фразеологично, лексикографско, изследвания на фрагментите на картината на света – концептите; направление, което разглежда междукултурния диалог от позицията на транслатологията; граматична концептуализация на света; митологично; лингводидактично; сравнително и съпоставително направление. Изследването на концептите и съпоставката им в различни езици предизвикват възникването на нова наука – съпоставителната линвоконцептология.

Изборът на един от фрагментите на макроконцепта “храна и хранене” – концептуалното поле “плодове” като обект за изследване не е случаен.

Първо. Той е един от базовите общочовешки концепти. Храната и храненето са необходими условия за съществуване на живота на Земята, а така също и на живота на човека. Намирането на храна, откриването на огъня, събирачеството, пчеларството, отглеждането на зърнени храни, плодове и зеленуци, скотовъдството не само осигуряват съществуването на човечеството, но и правят от човека „обществено животно”, тоест водят до създаването на един изцяло човешки феномен – културата. През цялата история на човечеството са водени войни за най-плодородните земи. В началото на ХХІ век – века на компютърните технологии и биотехнологиите милиони хора продължават да гладуват или да се хранят непълноценно. В развитите страни на дневен ред са проблемите, които възникват като следствие от прекомерната употреба на храна. Съществуват редица проблеми, свързани с болестите, които са причинени от продуктите, отглеждани в райони с лошо състояние на екологията. В бъдеще по всяка вероятност предстои решаването на въпроси, породени от употребата на генномодифицираните продукти.

Второ. Храната и храненето на всеки народ представляват много древен слой на културата и притежават национална специфика, защото традиционната храна на всеки един народ е в пряка зависимост от географското разположение, климата, характерните за всеки народ начини на добиване на храна и е една от основните характеристики на манталитета и важна черта наред с езика, вярванията и ритуалите, определящи етноса.

Много учени отбелязват важноста на изучаването на храната, храненето и обичаите, свързани с тях. Казахстанската линвокултуроложка З.К. Сабитова смята за „основни понятия на националната култура” „хранителните продукти и обичаите, свързани с храненето” (Сабитова 2013: 25). В.А. Маслова и М.В. Пименова изтъкват, че „хранителният код ... е един от доминантните кодове на културата” (Маслова, Пименова 2016: 89). Българската етнологка М. Маркова отбелязва порасналия интерес на българските етнологи през последните години към проблемите на храната и храненето като признак на „културна идентичност” (Маркова 2011: 13).

Трето. Този концепт обхваща огромни пластове от лексика, фразеология, паремии и текстове в широкия смисъл на думата. Запознаването с макроконцепта „храна и хранене” помага „да се влезе” в традиционната култура на един народ посредством изучавания език. Анализът на фрагмента „храна и хранене” по-добре да се разбере концептуализацията на света, създава възможност да се разбере националното съзнание, да се добие представа за националния манталитет.

Четвърто. В условията на глобализация въпрос от първостепенна важност с запознаването с родната култура за да се запази самобитността на езика и културата.

Пето. Знанията за културата и комуникативното поведение на носителите на чужди езици ще направят по-лесна и по-адекватна межкултурната комуникация в условията на интензивни международни контакти в сферата на бизнеса, туризма, хотелиерството и ресторантьорството, а в същото време ще спомогнат да се възприема по-точно концептуализацията на света, която е присъща на представителите на друга култура и менталност.

Шесто. Темата „храна и хранене” е една от темите по развитие на речта на бъдещите български русисти и руските българисти. Следователно, разработването на тази тема има директно отношение към практиката.

Седмо. Запознаването с концепта „храна и хранене” ще бъде от полза за по-адекватното рецепция на произведенията на художествената литература, езика на масмедията и визуалните изкуства на чуждите езици, които се изучават.

В представяното изследване ще се спрем по-подробно на концептуалното поле „плодове” като част от макроконцепта „храна и хранене”. Темата „Концептуалното поле *плодове* в руската и българската лингвокултура” ще увеличи броя на съпоставителните лингвоконцептуални разработки. Само върху руски материал на тази тема в областта на лингвокултурологията са работили някои учени, върху български материал са работили много по-малко изследователи, а съпоставителните лингвоконцептологични трудове се намират в начален стадий.

В настоящето дисертационно изследване на тема „Концептуалното поле *плодове* в руската и българската лингвокултура”, разработено в рамките на една интегрална наука – съпоставителната лингвоконцептология се прави опит от позициите на господстващата в съвременната лингвистика антропологична парадигма да се анализират съпоставяните концепти в два родствени славянски езика – руски и български. Изследването е синхронно-съпоставително въпреки че на моменти предмет на анализ стават по-архаичните пластове на езика и културата. Прилаганият подход ни се струва правилен, тъй като в езика и културата се натрупва историческият опит на народите. Следователно, едно изцяло синхронно изследване е възможно само по отношение на ограничен във времето период, но дори такъв вид работа не може да бъде напълно откъсната от традиционната култура и история на езика.

Темата е актуална, защото връзката, съществуваща между езика, езиковата личност и културата, която намира израз в концептуалното поле *плодове* в рамките на микроконцепта „храна и хранене”, е много важна в процеса на глобализация, интензивни международни контакти и взаимни влияния на културите, достигащи до тяхното смесване. От тези позиции националната култура не само се стреми да се приспособи към новите условия, но на първо място да се запази като такава.

Втората причина да определим разглежданата тема като актуална е свързана с недостатъчната ѝ разработка в съпоставителните изследвания.

Третата причина е свързана с осъзнаването на преподавателите по чужди езици на факта, че е необходимо въвеждането на „лингвокултурологичен модул” в двуезичните речници от новото поколение (Липовска 2009); в процеса на обучение и в процеса на подготовка на преподавателите по чужди езици (виж Молчановси 1998, Дорожкина 2003², Сафонова 1991 и др.), а така също при създаването на речници по лингвоконцептология.

Изследването на поставената тема ще има принос в теорията на съпоставителната лингвоконцептология; ще предостави възможности за прилагане на резултатите в практиката при преподаването на български език на носители на руския език и преподаването на руски език на българи; ще помогне да се повиши нивото на усвояване на езика като следствие от повишаване на мотивацията чрез засилване на интереса към културата на народа, езикът на който се изучава; създава атмосфера на доброжелателност и уважение на чуждата култура; формира навици на четене и осъзнаването на факта, че филолог се става в процеса на натрупване на знания, а, както е известно, филологията е „висша форма на хуманитарното знание”.

В статията си „За руския националния характер” Д.С. Лихачев пише: „Представям си XXI век като век на развитието на хуманитарната култура, добра и възпитаваща, полагаща основите на свободата да се избира професия и да се прилагат творческите сили” (Лихачев 1990: 6).

Противно на очакваното сме свидетели на това, че развитието на електрониката, новите информационни технологии, измества в „задния двор” на обществения живот хуманитарното образование. Да запълнят тази празнина имат желание, стремеж и отговорност учените, които изучават дисциплините от хуманитарния цикъл,

включително и тези изследователи, които разработват проблемите на съпоставителната лингвоконцептология. Ако използваме думите на Н.Л. Чулкина, трябва да кажем, че наблюдаваме „връщането на лингвистиката във филологията след разработването на теорията за езиковата личност и лингвокултурологията” (Чулкина 2009: 3).

Обект на изследване в дисертационния труд са представите за плодовете, които имат забележимо присъствие в традиционната и съвременна култура. **Предмет на изследване** в представяната работа е емпиричният материал, който се анализира. Анализират се лексемите – названия на плодове, тяхната съчетаемост, устойчивите сравнения и сравненията, в които те влизат като компоненти, паремии, прецедентните феномени, фолклорните произведения от различен характер, визуалното представяне на плодовете, еталонното, митологично и символичното значение на плодовете. Подобно изследване може да има и друг предмет – само различни по жанр текстове или само анализ на данните, получени от провеждането на насочен асоциативен експеримент, а така също само паремии или устойчиви сравнения и т.н.

Материалът е ексцерпиран от лексикографски източници, фолклорни сборници, сборници с текстове на песни, цитати, енциклопедии и т.н.

Обширният илюстративен материал, който се прилага, а така също изводите, направени в процеса на анализа, могат да бъдат използвани в чуждоезиковото обучение, в теорията на превода, в практическата преводаческа дейност, при съставянето на речници по лингвокултурология, за повишаване нивото на межкултурната комуникация.

Цел на настоящото изследване е съпоставката на концептуалното поле “плодове” в българската и руската лингвокултура, определянето на общото и национално специфичното в тези култури. В работата се изхожда от хипотезата, въпреки генетичната близост между българския и руския език като славянски езици, въпреки взаимовлиянията им и еднаквата религия, факта, че много от названията на плодовете съвпадат, зад тези съвпадения понякога има различни конотации, асоциации, различни

фразеологизми и паремии, които отразяват националните картини на света, не винаги съвпадащата образност на мисленето, специфичната ценност на един или друг плод в живота на двата народа и отразяването ѝ във фолклора, художествената литература, в изобразителното и други видове изкуство.

За да се реализира сформулираната цел на изследването се поставят следните **изследователски задачи**:

1. Да се опишат възможно най-пълно значенията на думите, които са основни представители на разглежданите концепти;
2. Да се сравнят преносните значения на думите, представляващи названия на плодове;
3. Да се опише словообразователната активност на *концептонимите* – думите, даващи названието на концепта;
4. Да се изследва съчетаемостта на думите и да се изтъкне специфичната национална съчетаемост;
5. Да се разкрие образността, която характеризира руското и българското светоусещане, отразена в устойчивите сравнения с компонент дума – название на плод;
6. Да се определи фразеологичната активност на фразеологичните единици, които включват компонент – название на плод;
7. Да се анализират паремии за се изясни ценностното отношение на представителите на двата народа към различни плодове, към различни жизнени ситуации;
8. Да се използват данните на антропонимията и топонимията за се провери хипотезата за традиционното разпространение на плодовете в двете страни и различното „относително тегло” на концептите в сравняваните езици;
9. Да се изследват конотациите и асоциациите, които възникват в българското и руското езиково съзнание при четене, произнасяне или слухово възприемане на думи – названия на плодове.
10. Да се определи ядрото, зоната около ядрото и периферията на концептуалните полета „плодове” в двете лингвокултури;
11. Да се установят еталонните, символните и митологическите функции на названията на плодовете в двете лингвокултури;
12. Да се създаде корпус от прецедентни текстове, отразяващи концептуалното поле „плодове”;
13. Да се опишат визуалните образи, които представят концептуалното поле „плодове” в произведенията на изобразителното изкуство, архитектурата и филмовото изкуство.

Методиката на провеждане на анализа подробно ще бъде разгледана в 3 глава в параграф „Изследователски процедури. Процес на изследване”. В Увода накратко се

разглежда въпросът за конкретната методика, прилагана в дисертацията. В основата на методиката е комплексният подход, който включва наблюдение, анализ, сравнение, обяснение, класификация на фактите, моделиране, анкетиране, интроспекция и методите, прилагани при концептуалния анализ.

Глава I

Базови понятия на лингвокултурологията и лингвоконцептологията. Понятиен апарат

1. Лингвокултурологията, лингвоконцептологията и съпоставителната лингвоконцептология в Русия и на постсъветското пространство

Ще направим преглед на идеите в лингвокултурологията. В.А. Маслова отбелязва, че

„Терминът *лингвокултурология* възниква през последните три години във връзка с изследванията на В.Н. Телия (1995) и изследването на В.В. Воробъев *Културологична парадигма на руския език* (1994)” (Маслова 1999: 15). Ще отбележим, че докладът на В.А. Маслова е писан през 1999 г.

Лавинообразното нарастване на изследванията в тази област води до дефинирането на обекта, предмета, задачите и целите на тази научна дисциплина, а така също изработва критерии за разграничаването ѝ от такива сродни дисциплини като лингвостранознанието, когнитивната лингвистика, теорията на кроскултурната комуникация и етнолингвистиката. Освен това са формулирани основните понятия и термини и са проведени многобройни конкретни изследвания. Както във всяка нова област на лингвистиката, и тук има много не напълно решени проблеми.

В.А. Маслова дава следното определение на лингвокултурологията: „област на лингвистиката, която е възникнала на границата на лингвистиката и културологията и която изследва проявите на културата на народа, отразили се и останали в езика”

(Маслова 2001: 6). По-нататък се разглеждат и определенията на лингвокултурологията, дадени от В.В. Красних, О.В. Тимашева, В.Н. Телия, К. Димчев, Е.И. Зиновиева и Е.Е. Юрков и други учени. За В.Н. Телия лингвокултурологията е част от етнолингвистиката, българският учен К. Димчев изтъква ценностния характер на културата, отразена в езика. Много от изследователите се спират на кумулативната функция на езика изобщо и на лингвокултурата в частност като съкровищница на историята и културата на народа, говорещ на съответния език.

В.В. Красних разработва стройна теория на лингвокултурологията и използва в нея такива понятия като *езиково съзнание, културно пространство, ментефакти, бестиарии* и др.

Според Е.И. Зиновиева и Е.Е. Юрков базови понятия на лингвокултурологията са понятията *манталитет, менталност, езикова картина на света*. Българската

изследователка В. Аврамова смята, че основни понятия са *езикова картина на света, езикова личност, менталност, манталитет, концепт, лингвокултурема, логоепистема, лингвокултурна ситуация, „ключови думи“*. Тя въвежда ново понятие и нов термин – *акумулема*. Според нея „Акумулемата представлява максимално абстрактна, но конкретно кодирана в езиковото съзнание единица на ментално ниво, която е исторически детерминирана и структурирана от общочовешки и национално специфични представи, вербализирани в думи или словосъчетания, съдържащи натрупаната от човечеството и лингвокултурната общност културна информация” (Аврамова 2007: 116).

Трябва да отбележим големия принос на В. Аврамова не само в теорията на културологията – въвеждането на термина *акумулема*, разработването на понятието *оценъчност*, но и огромното практическо значение на конкретните ѝ трудове. Ще отбележим такива като концептите „късмет” „Балкан”, които са ключови за „постигането” на националната (българската) картина на света. По-подробно ще разгледаме трудовете на В. Аврамова в параграф „Лингвокултурологични изследвания в България” на настоящата глава.

От гледна точка на лингводидактиката основни понятия на лингвокултурологията са: *културният концепт, езиковата личност, културната конотация, културните нагласи, културното пространство, кодовете на културата* и др.

В проведеното от нас изследване сме се стремили да имаме пред вид факта, че в лингвокултурологията и лингвоконцептологията понятията и термините не са се избистрили. Освен това не сме оставили без внимание и факта, че в сродните науки съществуват различни направления. Въпреки че много моменти в тези науки си остават спорни, ние определяме теоретичната рамка на изследването, като изхождаме от редица класически и съвременни изследвания в тази област:

- трудовете на В. фон Хумболт за характера на народа, духа на езика, езика като дейност;
- митологичната школа на Ф.Ф. Буслаев в етнографията, появила се като резултат—от влиянието на братя Я. и В. Грим, а така също трудовете на А.А. Потебня;
- хипотезата на лингвистичната относителност на Е. Сепир – Б. Уорф;
- създаване на науката лингвостранознание, която изследва връзката между езика и културата; теорията за фоновите знания; лексикалния фон; речеповеденческите тактики и лингвосапиентемата на Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров;
- развитие на тази теория от техните последователи В.В. Воробьов и В.М. Шаклеин;
- теорията за езиковите стереотипи и езиковия образ на света на Е. Бартмински – създател на толската (Люблинската) етнолингвистична школа;
- Московската етнолингвистична школа с две направления – диалектно направление, развивано от Н.И. Толстой, А.С. Герд, Е.Л. Березович и етимологично направление, разработвано от В.Н. Топоров и др.;
- теорията на прототипите на Е. Рош;

- теорията за езиковата личност и идеята за прецедентните текстове на Ю.Н. Караулов;
- теория за „ключовите” думи на А. Вежбицка;
- „ключовите идеи” в руската картина на света на А.Н. Шмельов, А.А. Зализняк, И.Б. Левонтина и системните промени в руската езикова картина на света;
- теорията за „наивната” езикова картина на света и образа на човека, разбиране за
- конотацията на Ю.Д. Апресян;
- Московската школа на лингвокултурологичния анализ на фразеологията и понятието *културна конотация* на В.Н. Телия;
- школата на Н.Д. Арутюнова, която описва константите в културата в диахроничен аспект от позициите на външен наблюдател, а не от позициите на носител на езика;
- школата на Ю.С. Степанов, която в методологично отношение се приближава до школата на Е. Бенвенист. В нея се анализират постоянните концепти, характеризиращи определена култура през продължителен етап от съществуването ѝ от гледна точка на диахронията;
- лингвокултурологични изследвания във Волгоградската школа по лингвокултурология – В.И. Карасик, Е.И. Шейгал, Г.Г. Слышкин, Н.Ф. Алефиренко, С.Г. Воркачов. Обект на изучаване са културните доминанти, в основата на които има ценности. Единици за изучаване са реалиите, лакуните и фоните знания. Е.И. Шейгал разглежда като единици етнонимите,
- представляващи знаци на националните малцинства, семиотиката на политическия дискурс;
- Воронежката теоретична лингвистична школа под ръководството на И.А. Стернин. Представители на тази школа са З.Д. Попова, А.П. Бабушкин и други изследователи, които прилагат в трудовете си семантично-когнитивния анализ на езика и изучават руското комуникативно поведение и комуникативното поведение на други народи;
- трудовете на В.В. Красних, И.В. Захаренко, И.С. Брильова, Д.Б. Гудков и Н.П. Волская за прецедентните феномени;
- въвеждането на понятието и термина *културна памет* от Е.С. Яковлева. В тази насока са работили също У. Еко, Ю.М. Лотман, Д.С. Лихачов, А.Н. Брагина, Е.С. Кубрякова и др.
- създаването на теорията за езиковата картина на света от Ю.Д. Апресян, Б.А. Серебренников, О.А. Корнилов, Н.Л. Чулкина и др. учени;
- теорията на лакуните на Ю.А. Сорокин.

Един от основоположниците на антропологичната парадигма в лингвистиката е **Вилхелм фон Хумболт**. Немският мислител и общественик В. фон Хумболт е имал широки възгледи върху проблема за съотношението на езика и културата, общото и особеното в езиците. През съветския пероид в лингвистиката официалното езиковедство е изразявало предпазливо отношение, което по-скоро е отхвърляло идеалистичния характер на неговите идеи, влизащи в противоречие с официалната идеология с нейните материалистични възгледи, определящи основите на всички науки. В. фон

Хумболт е отстоявал възгледите си за присъщия на всеки език дух на народа, за вътрешната форма на езика, за езика като непрекъснато творчество, за особения светоглед, присъщ на всеки един език. В наши дни е налице рязко нарастване на интереса към трудовете му, в някои случаи следващ „модата“ в лингвистиката. До голяма степен този нов интерес към идеите на великия немски мислител предизвиква работата на Й.Л. Вайсгербер „Родният език и формирането на духа“. Това произведение полага основите на **неохумболтианството**. Вайсгербер формулира идеята за обусловеността на многообразието на езиците от различаващите се условия, при които съществуват народите. Според нас най-сериозен и задълбочен анализ на трудовете на Хумболт е направен от В.М. Шаклеин, въпреки че и други авторитетни учени са писали по тези въпроси – В.А. Маслова, А.Т. Хроленко, М. Пацева и др.

В Русия последовател на Хумболт е бил **Александър Афанасиевич Потебня**, който развива теорията за вътрешната форма на думата, еднакъв начин на създаване на думата и мита, тезата на Хумболт за езика не като продукт на дейността, а като дейност. Изследванията на Хумболт са оказвали и продължават да оказват влияние върху философските и лингвистични изследвания. Те са в основата на възникналата антропологична лингвистика на Е. Сепир и Б. Уорф и хипотезата за лингвистичната относителност, формулирана от тях. В България най-задълбочен анализ на тази теория е осъществен от **Стефана Димитрова** в монографията „Лингвистична относителност“.

А.А. Потебня пише за вътрешната форма на думата, като изхожда от идеята на В. фон Хумболт и я доразвива. Разбирането на вътрешната форма на думата като „най-близкото етимологично значение“ – признак, който е в основата на думата, а на самата дума като множество признаци, при което тези признаци могат да бъдат различни при

различните хора в зависимост от жизнения им опит, е новото – приносът на А.А. Потебня. Освен това ученият допринася за развитието на теорията на символа и изучаването на митологията. Разглеждайки символа, А.А. Потебня отбелязва знаковия му характер.

Вероника Николаевна Телия предлага нов антропологичен подход към фразеологията, който изцяло се различава от системно-структурния подход и от теориите, по един или друг начин допълващи или уточняващи този подход. Обект на вниманието на изследователката стават културните конотации, характерни за фразеологизмите. Лингвокултурологичният анализ е насочен към „наивната“ картина на света, която намира най-пълно отражение във фразеологията на езика на всеки народ. В.Н. Телия изтъква историческия характер на фразеологията и функцията ѝ да изразява национално-специфичното в светоусещането на един народ. Става дума за изследване на достатъчно голям обем от фразеологизми, въз основа на който могат да се правят изводи с висока степен на достоверност. Ще си позволим да цитираме В.Н. Телия: „Образите, които са в основата на фразеологизмите-идиоми и свързаните значения на думата в основната си част са прозрачни за дадена лингвокултурна общност, тъй като отразяват характерните за нея мироглед и светоусещане, а това позволява да се говори за националнокултурна специфика на фразеологичния състав на езика, проявяваща се дори по-силно, отколкото в речниковия му състав“ (Телия 1996: 83). Изследователката особено набляга на функцията на фразеологията да предава от

поколение на поколение натрупания опит на народа, стереотипите и еталоните на националната култура.

Виктория Владимировна Красних, последователка на В.Н. Телия, в работата си „*Свой сред чужди: мит или реалност*” анализира езиковото съзнание, знанията, понятията, концептите, представите, текста и неговите особености, комуникативните актове, дискурса, руското културно пространство и редица други понятия. Тя въвежда вместо етнос понятието „национална лингвокултурна общност”. Според нейната схема най-общото са ментефактите. От своя страна те се подразделят на знания, понятия, концепти и представи. Представите са прецедентните феномени (прецедентните ситуации, текстове, изказвания и имена), артефактите, духовете, стереотипите – стереотипите-образи, стереотипите-ситуации (Красных 2003). Между единичните и уникални прецедентни феномени са бестиариите – духовете, демоните, русалките и т.н. В.В. Красних предлага свое разбиране на понятията *култура, културна памет, лингвокултурология*. Нейният термин *когнитивно пространство* е близък до това, което Д.С. Лихачов влага в термина *концептосфера*. В колективни трудове с Д.Б. Гудков, И.В. Захаренко, И.С. Брильова и Н.П. Волская в детайли се разработва въпросът за прецедентните феномени и тяхната класификация. Наред с това изследователите издават речника „Руско културно пространство. Лингвокултурологичен речник. Първа част”. Друга работа, заслужаваща сериозно внимание и висока оценка, е курсът лекции, озаглавен „Етнолингвистика и лингвокултурология” (Красных 2002).

Сергей Григориевич Воркачов, представител на Волгоградската школа, изгражда теорията си като изхожда от едно по-тясно разбиране на концепта и отбелязва като задължителен негов компонент етническият (Воркачев 2013, Воркачов 2016). Изследователят смята, че в лингвистиката е станал „лингвокултурологичен преврат” и предсказва създаването на нова наука – съпоставителна лингвоконцептология. За структурата на концепта според С.Г. Воркачов ще стане дума пак в параграф 3.1 „Термините *концепт, макроконцепт, концептуално поле, концептосфера*” на тази глава. Авторитетният учен маркира посоките на развитие на концептологията. Той смята, че тази наука може да тръгне по-пътя на все по-детайлното изучаване на концептите чрез тяхната йерархизация или да разширява количеството на анализирания концепти. С.Г. Воркачов разглежда концептите „любов”, „щастие” и други. В последната по време на издаване работа, наречена „Чужда и своя страна – идеята за патриотизма в лингвокултурата” изследователят пише: „По всяка вероятност *евристичният ресурс* на лингвоконцепта още не е изчерпан, разширяването на предметната област на лингвоконцептологията може да тръгне по пътя на изучаване на междудискурсната, речежанровата и идеостилистична вариативност на лингвоконцептите, а също и чрез изучаването на дискурсната кластеризация, тоест, чрез семантичните им обединения в определена *област на битуване*” (Воркачев 2016: 15). С.Г. Воркачов дава определение на понятието и термина *лингвокултурен концепт*.

Григорий Валериевич Токарев разработва различни аспекти на лингвокултурологията в своята „Лингвокултурология”, като разглежда концепта „труд”. Наред с това той подробно анализира с какви средства и по какви начини се кодира културното знание в руския език. Г.В. Токарев защитава позицията, че „концептът на културата е структуриран с различни смисли – научни и всекидневни понятия, представи, стереотипи, културни нагласи, идеологеми” (Токарев 2009: 18). Изследователят признава съществуването на „архетипове, праобрази на колективното безсъзнателно”, формулирани от К.Г. Юнг. Г.В. Токарев дефинира понятията *културен код* и *стереотип*, разглежда понятията *семиотични редици* и *лингвокултурема*. Според него: „**Културният код** в семиотиката на културата се определя като система за означаване, тоест той представлява съвкупност от знаци и механизми, създадена от стереотипи на лингвокултурното съзнание” (Токарев 2009: 40). В следващия си труд

„Човекът: стереотипи на руската лингвокултура” Г.В. Токарев въвежда понятието *квазиеталон* и описва външността, характера и действията на носителите на руския език, използвайки данните на фразеологичния и паремиологичния фонд.

Следваща крачка в нашето изследване на идеите в лингвокултурологията ще направим като се спрем на школата на полския лингвист **Йежи Бартмински**, създател на полската (Люблинската) етнолингвистична школа. Той пише за етнолингвистиката и прави извода, че етнолингвистиката и антропологичната лингвистика са една и съща наука. В книгата си „Езиков образ на света: очерци по етнолингвистика”, представляваща етап от работата над „Речника на народните стереотипи и символи”, Й. Бартмински отбелязва, че за славянството за разлика от романо-германската култура е характерна селската (земеделската) култура и „традиционните християнски духовни ценности” (Бартминский 2005: 7).

Терминът *стереотип*, за пръв път употребен от В. Липман, Бартмински разглежда като интердисциплинарен термин в трудовете по социология, социална психология, теория на литературата и културата. Обикновено стереотипите отразяват постоянното отношение към различни етноси, но авторът има по-широко разбиране, включващо освен това роднинските отношения, предметите и т.н. Й. Бартмински разделя езиковите стереотипите на отразяващи образ, образец на нещо, митологични и идеологически представи. Изследователят разглежда стереотипите, които отразяват отношението към различни нации, роднинските връзки, мястото, където се живее, животните, цветята и растенията, характерни за даден район или страна. Източници на изследвания материал са речниковите дефиниции на думите, тяхната съчетаемост, словообразователните и семантичните им деривати, пословиците, народните песни, данните от провеждане на различни видове анкети. Й. Бартмински си поставя целта в новия вид речник да представи не научни, а наивни представи, не само утвърдени в историята символи и стереотипи, но и възникващите нови. Идеята за „наивната” картина на света принадлежи на Ю.Д. Апресян, но полският етнолингвист я материализира. Й. Бартмински издава и статията си „Базови стереотипи и тяхното профилиране (върху полски материал)”, в която анализира етническите стереотипи, национално-културните концепти и стереотипите в езика, а така също стереотипите в социума и в поведението.

Друга теория, безспорно заслужаваща внимание, е теорията за прототипите на **Елеонора Рош**. Тази теория тръгва от „Категориите” на Аристотел, повлияна е от теорията на Л. Витгенщайн за фамилните сходства. Идеята на тази теория е да се определи прототипичния представител на даден клас. Теорията намира приложение най-вече в когнитивните изследвания. Българската изследователка М. Пенчева пише по повод на разглежданата теория: „Прототипът, според Рош, е относително абстрактна ментална репрезентация (*mental representation*), събираща ключовите атрибути, които най-добре представят най-ярките и централни характеристики, свързани с категорията.” (Пенчева 2011: 21).

Продължавайки обзора на литературата по лингвокултурология, ще се спрем на концепцията на **Евгени Михайлович Верещагин** и **Виталий Григориевич Костомаров**. В първата си колективна работа „Език и култура: лингвостранознанието в преподаването на руския език как чужд ” те аргументирано доказват правото на съществуване на нова лингвистична и методическа дисциплина, наречена *лингвостранознание* (Верещагин, Костомаров 1973). Новата идея на авторите е изучаващите руски език да получават знания не само за историята, географията, държавното устройство на страната, но и за културата, проявяваща се в езика. Авторите обосновават понятията и термините *лингвокултурологичен коментар на*

текста и лексикален фон на думата. Обекти на изучаване в тази нова дисциплина са фразеологизмите, реалиите, идеологемите, мимиките и жестовете. Идеите на Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров стимулират провеждането на редица изследвания в това направление и въпреки че след време настъпва преориентация от лингвостранознанието към лингвокултурологията, която включва и човека наред с езика и културата, а така също връзката между тях като елемент на научните разработки, това направление и днес съществува. В сегашния си облик това е по-скоро направление в методиката на чуждоезиковото обучение.

В следващата си книга „Теория на думата от гледна точка на лингвостранознанието”, Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров си поставят задачата да създадат теория на думата от гледна точка на странознанието. В структурата на лексемата те включват не само звуковия ѝ облик, понятийното съдържание, което се състои от семантични части, но и така наречения лексикален фон. Теорията служи за основа при създаването на речници по лингвостранознание, може да се прилага, когато се изучават фразеологизмите и афоризмите. Освен това учените предсказват, че тя ще намери приложение на словообразователно равнище и в процеса на метафоризация (Верещагин, Костомаров 1980).

Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров разбират думата „като вместилище и източник на знания”. Те отбелязват функцията да натрупва, присъща на лексикалното значение на думата. Според тяхното мнение създадената теория може да обясни значенията на производните думи и да е полезна при бъдещи трудове върху метафората.

С Н.Д. Бурвикова В.Г. Костомаров разработват проблема за прецедентността, поставен от Ю.Н. Караулов. Авторите създават термините *логоепистема* и по-татък *логосапиепистема*, свързани с идеята за прецедентността.

През 2005 г. Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров публикуват труда си „Език и култура. Три концепции на лингвостранознанието”. Авторите определят *лингвосапиепистемата* като „феномен, който е граничен, който до известна степен може да се наблюдава непосредствено и в същото време не може изцяло да бъде наблюдаван, който частично е вербализиран, но в същото време не винаги има материални носители” (Верещагин, Костомаров 2005: 952). Според тях *лингвосапиепистемата* е: „Априорно общочовешката сапиепистема на определен етап от развитието си придобива специфични черти във всеки национален характер и във всеки един език и точно тази апостериоризация, *етнолингвокултурната* копулация на идеите, която вече не е

общочовешка, а е национална, по всяка вероятност трябва да наричаме *ЛСапиепистема*” (Верещагин, Костомаров 2005: 953).

Безспорно заслугата на Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров е в това, че изследват отношенията между езика и културата, начините на презентация на тази връзка в часовете по руски език като чужд. Приносен момент са също изследванията на човека, създаващ езика и културата и и обратното влияние на езика и културата върху социализацията и акултурацията му.

Известен е фактът, че човек, отразявайки света, дава рационална и емоционална оценка на явленията, показва ценностното си отношение към тях. Ценностното отношение към езика и културата се превръща в предпоставка за създаване на *аксиологическата лингвистика*, лингвистиката на ценностите. В това направление работи **Владимир Илич Карасик**, група учени от Волгоградския университет, Л.К.

Байрамова, Л.Ю. Мирзоева, З.К. Ахметжанова, разглеждащи базовите за казахската култура лингвокултурема, и други изследователи.

Владимир Василиевич Воробьев и **Виктор Михайлович Шаклеин** са последователи на школата на Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров. В.В. Воробьев въвежда нов термин в лингвокултурологията – термина *лингвокултурема*. Терминът не получава много широко разпространение, въпреки че има автори, които го употребяват в научните си трудове. Такива учени са Г. В. Токарев, З.К. Ахметжанова, Л.Ю. Мирзоева и др. Според В.В. Воробьев лингвокултуремата може да се състои от дума, словосъчетание и текст, тя е единица на полето и е свързана с конотации. Подробно се анализира лингвокултуремата *руска национална личност*.

В труда си „Лингвокултурология: традиции и иновации” В.М. Шаклеин отбелязва, че терминът концепт е „поомръзнал”. Той твърди, че след В. фон Хумболт и А.А. Потебня учените не са променили съществено възгледите си, макар че се говори за бурно развитие на разглежданото направление, че изследователите цитират двадесетина едни и същи авторитети. Авторът смята, че пред лингвокултурологията има две перспективи – всички изследвания да са в рамките на тази наука или тя ще изчезне. На В.М. Шаклеин принадлежи терминът *лингвокултурна ситуация*, който до голяма степен отразява езиковата ситуация в Русия и на постсъветското пространство, *лингвокултурна доминанта*, *лингвокултурна универсалия*.

Задълбочено изследване на теорията (хипотезата) за лингвистичната относителност е направено от **Стефана Димитрова**. Изследователката излага основните положения на възгледите на Б.Л. Уорф, който е последовател на Е. Сепир: „езикът е съвкупност от модели”, отразяващи „обществения опит” и „определен начин на изразяване на

мисълта”; всеки език притежава „определена понятийна система”, ролята на която е най-важна в „организирането на опита”; „съвкупността от езикови модели” определя „понятийната система” на всеки конкретен език; „лингвистичната система” създава „светоусещане”; „членението на действителността” зависи от конкретния език; главната разлика между езиците е разликата в граматиката; „мисленето е винаги мислене на конкретен език”; всеки език има своя философия (Димитрова 1989: 43).

Теорията за езиковата личност ще разгледаме по-подробно в настоящата глава в параграф 3.5 „Терминът *прецедентни текстове*”, но сега ще споменем, че е създадена от **Юрий Николаевич Караулов**. Въвежда се и понятието *вторична езикова личност* по отношение на хората, които ползват чужд език и създават текстове на него, за да отразят картината на света и да постигнат определени цели. Това понятие е едно от

базовите в лингводидактиката (И.И. Халеева, Н.Д. Гальскова), въпреки че не го приемат всички методици (вж. Пасов 2015).

Наред със споменатите понятия съществува и понятието *колективна езикова личност* в изследванията, посветени на фолклорните текстове. Развитие на теорията за езиковата личност поражда *лингвоперсонологията*, която се нарича още *лингвистична персонология*. Създателят на това направление В.П. Нерознак анализира индивидуалната личност, груповата личност и националната личност.

Лингвоконцептологията е ново направление, съединяващо в изследванията си когнитивен и лингвокултурологичен подход. То е представено в „Антологията на концептите”, излязла в 8 тома под редакцията на В.И. Карасик и И.А. Стернин. В

Предисловието на книгата са изложени позициите на четирите направления в тази област: волгоградското (В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин), воронежското (З.Д. Попова, И.А. Стернин), краснодарското (С.Г. Воркачов), кемеровското (М.В. Пименова). В поредицата се изследват концепти, назоваващи абстрактни понятия, етични категории.

На вниманието на читателите са представени и разработки, имащи пряко отношение към нашата тема – концепта „храна” в английския език, концептите „чай”, „празнична трапеза”. В „Антологията” В.В. Воркачов формулира „постулатите на лингвоконцептологията” (Антология концептов 2002-2009).

Юрий Сергеевич Степанов в своя „Речник на концептите (концептуарий) на руската култура” определя около 50 устойчиви понятия – концепти, създаващи основата на руската култура. В изследванията си Ю.С. Степанов има за отправна точка етимологията на думата, който назовава един или друг концепт. Според автора концепт се променя, присъща му е еволюция, а освен това той „се преживява”. Ученият разглежда структурата на концепта като съставена от различни слоеве – „актуален слой”, допълнителни „пасивни признаци” и „вътрешна форма” (Степанов 2004: 46).

Един от най-авторитетните лингвокултуролози – В.И. Карасик в книгата си „Языковые ключи” обяснява понятието *лингвокултурни типаж*. Под това понятие той разбира „разпознаваеми образи на представителите на определена култура на едно или друго общество” (Карасик 2009: 8). В следващата си книга „Езикова кристализация на смисъла” ученият насочва вниманието си към *лингвокултурния коментар* и *лингвокултурния код*. В.И. Карасик посочва, че „Съдържателните единици на езика образуват лингвокултурен код, който представлява система от взаимосвързани значения, отразяващи специфичното, характерното само за определена общност исторически обусловено светоусещане” (Карасик 2010: 122). Авторът определя следните разновидности на лингвокултурния концепт – концептът като единица на културния код, концептът като лингвокултурна матрица, концептът като амбивалентен регулатор на поведението, концептът като индикатор на епохата.

В колективната монография „Друга менталност”, един от създателите на който е В.И. Карасик, се разглеждат концепти, характерни за английската, френската и други лингвокултури, които нямат съответствия в руската.

Заслужаващо внимание е и понятието *културна памет*. Това понятие употребяват в трудовете си У. Еко, Ю.М. Лотман, Д.С. Лихачов, В.В. Красних и други учени. **Елена Сергеевна Яковлева** го разглежда по отношение на семантиката на думата. Според нея има два аспекта на разглеждане на мотивацията на семантиката. Първият аспект е свързан с „отделни случаи... когато неясният за съвременното съзнание първоначален смисъл влияе върху употребата на думата” (Яковлева 1998: 43). Вторият аспект отразява случаите на „системните еволюционни преобразования” (Яковлева 1998: 43).

Особено висока оценка заслужава трудът на белоруския учен **Борис Юстинович Норман** „Българският език през призмата на лингвостранознанието”. Книгата съдържа много ценни наблюдения от гледна точка на външния наблюдател. Въпреки някои незначителни неточности това е първата работа, в която са описани и анализирани климатът, природата, обичаите, традициите, националната кухня, еталоните за красота, българския менталитет през призмата на носител на друго езиково съзнание.

Целта на петитомния речник „Славянски древности”, създаден от колектив учени под ръководството на **Никита Ильич Толстой**, е да направи реконструкция на древната

славянска култура, да пресъздаде древните вярвания, символи и култура, да формулира културния смисъл на фолклора, изследвайки различните славянски диалекти и прилагайки структурния метод към митологията. Друго направление на

руската етнолингвистика е това, начело на което стои **Владимир Николаевич Топоров**, изследващо историята на езика и митологията.

Ще разгледаме и когнитивната лингвистика, защото лингвоконцептологията се гради върху принципа на когнитивните изследвания и върху принципите на лингвокултурологията.

Българската изследователка Майя Пенчева твърди, че когнитивната лингвистика се появява като „реакция срещу формализма в лингвистиката, появил се в резултат на влиянието на Чомски” (Пенчева 2011: 7). Авторката набляга на разбирането, че проблемът с натрупването, обработването и класифицирането на информацията, е централната функция на езика. За М. Пенчева терминът *когнитивен* представя езика като психическа реалност.

Подобно на *антропологичната лингвистика (етнолингвистиката* в славянските езици) *когнитивната лингвистика* има известно национално своеобразие. **Валентина Абрамовна Маслова** пише, че „основно внимание в нея (когнитивната лингвистика – И.М.) се насочва върху задачата да се разбере по какъв начин се създава „наивната” картина на света в познавателната дейност на човека” (Маслова 2008: 36).

Трудовете на **Елена Самуиловна Кубрякова** са основополагащи за когнитивната лингвистика в Русия. Когнитивната лингвистика използва езиковия материал като начин да се проникне в човешкото съзнание и лингвистични методи в процеса на изследването. В тази област ползотворна работят Е.В. Рахилина, Н.Н. Болдирев и др.

В когнитивната лингвистика в Русия достойно място заема и Воронежската школа, ръководена от **Зинаида Даниловна Попова и Иосиф Абрамович Стернин**. Представителите на тази школа осъществяват семантично-когнитивен анализ на езика. Общ предмет на когнитивната лингвистика в тяхното разбиране и на другите когнитивни науки е *когницията* (познанието). Учените използват като отправна точка на изследванията си психолингвистичните данни за невербалния характер на мисленето и за структурираните *кванти* (частички) на знанието. З.Д. Попова и И.А. Стернин формулират постулатите на семантично-когнитивния подход към езика като обясняват съдържанието, което влагат в такива понятия като *концептосфера*, *концепт*, *значение* – *психолингвистично и лексикографско, семантично пространство на езика, структура на концепта*, изградена от признаци различни по ранг. Структурата на концепта те си представят като поле, което може да се опише словесно или да се представи като графика. Като пишат за концептите, по-скоро става дума не за самите концепти, а за тяхното **моделиране**. Термините, използвани от авторите са: *акустема*, *лексема* („образ на акустичните знаци”), *семема* („едно от означаемите на акустичния знак”), *семантема* („съвкупност от означаеми на една лексема”), *референт* (предмети и ситуации, посочени от езиковите знаци), *денотат* („вербализиран образ”), *смисъл*

(„невербализирани образи”), *концепт* („съвкупност от вербализирани и невербализирани смисли и ситуации”), *система на езика* (лексеми и семеми), *семантично пространство на езика* (семеми и денотати), *концептосфера на човека* (денотати и смисли), *картини на света* (непосредствена и опосредствана, която се дели

от своя страна на езикова и художествена, а така също има когнитивна, която не съвпада с езиковата).

Освен това З.Д. Попова и И.А. Стернин въвеждат термина *рекурентност на концепта* – „частотност на концепта в езиковите репрезентации в речта”. Концептите могат да имат едно и също име в две или няколко култури, но има и такива, характерни само за една култура. Двамата учени разработват методика за провеждане на когнитивните изследвания. Концептът според тях се състои от перцептивен и метафоричен образ, информационно съдържание, което включва „минимум когнитивни признаци, определящи най-съществените отличителни черти на концептуализирания предмет или явление” (Попова, Стернин 2007: 77) и интерпретационно поле с енциклопедична, утилитарна, регулативна, социокултурна, паремиологична зона. Данните получени чрез тази методика се проверява – верифицират.

Изследвания в областта на лингвокултурологията се правят в Башкортостан (Л.Г. Саяхова, Л.К. Муллагалиева, Р.Х. Харуллина, Д.М. Хасанова и др), в Удмуртия (Т.С. Медведева), в Беларус (В.А. Маслова, Б.Ю. Норман), в Украйна (Ф. Базевич, Т. Космеда), в Латвия (Ж. Борман), в Казахстан (З.Д. Ахметджанова, Л.Ю. Мирзоева) и в други научни центрове.

1. Лингвокултурологични изследвания в България

Съпоставителни изследвания в областта на лексиката са провеждани от проблемна група от преподаватели от Софийския и Пловдивския университет с ръководител **Ирина Вълкова Червенкова** от структурно-семантични позиции. Друго генерално направление са лексикалните изследванията, провеждани върху няколко езика на проблемната група с ръководител **Палмира Радославова Легурска**. Изследователи, работещи в рамките на този проект, са Д. Веселинов, М. Алмалех, Н. Бечева, Ц. Аврамова, И. Панчев и др. П. Легурска е разработила еталон за сравняване на вторичните наименования в български, руски, сръбски, чешки, френски, английски език и иврит. Разработеният модел е „компактен” и намира приложение в разработването на речници.

В областта на граматиката със съпоставителни изследвания са се занимавали много учени в България, но от позициите на когнитивната лингвистика са разглеждали граматичните категории **Стоян Буров** и **Майя Пенчева** (Буров 2004; Пенчева 2001).

С лингвокултурологични изследвания от позициите на теорията на превода, се занимават **Илиана Владова** и **Илка Бирова**. Авторките подхождат към превода като към своеобразен диалог на културите.

Невербалното национално своеобразие са изследвали Р. Якобсон, И.М. Горелов, Ю.А. Сорокин, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, Т.М. Николаева, Б.А. Успенски, В.Г. Колшански, Л.И. Дмитриева, А.А. Акишина, Х. Кано, Т.Е. Акишина, В. Райнов, Н. Шипковенски и др. През последните години жестовете и мимиката са били обект на внимание от страна на А. Липовска, И.В. Платонова, М. Конова и др. В настоящия труд жестовете се описват като реликти на древните явявания. Например, има жест, при който дясната ръка обхваща главата и слага черещи в устата от лявата страна. Това са остатъци от някогашната обща трапеза и първо заяждане на плод от новата реколта. Освен това се хвърля светлина върху новопоявилите се интернационални жестове в

България през последните 2-3 десетилетия – жестовете при броене на пръсти, жеста на победата, жеста на приветствие чрез повдигане на дясната ръка на комуникантите и докосване на дланите.

Първи изследователи на термините, употребявани в лингвокултурологията в България, са Г. Димитрова (Димитрова 2008) и В. Аврамова (Аврамова 2007). Както вече бе отбелязано, В. Аврамова въвежда термина *акумулема*. В следващите си трудове изследователката насочва вниманието си към категорията *оценъчност* в националната езикова картина на света (виж Аврамова 2003: 109-117, Аврамова 2004: 17-30), колористиката в БЕ и в РЕ (Аврамова 2005: 157-174), концептуализацията на годишните времена в руското и българското езиково съзнание (Аврамова 2015а: 169-193) и др. проблеми. Трябва да отбележим, че В. Аврамова създава и **първия учебник по лингвокултурологии в България** (Аврамова 2007).

Ирина Чонгарова написва **първата книга в България, посветена на лингвокултурологията и на межкултурната комуникация**. Работата не само анализира съвременното състояние и изучаването на връзката между език и култура, но и предлага практическо приложение на постиженията в това направление в методиката на чуждите езици.

Една от първите разработки, имаща отношение към проблемите на

лингвокултурологията, е книгата на **Иван Павлов** „Присъствие на храненето по българските земи през XV–XIX век“. Авторът си поставя задачата да опише как чужденците, които пътуват по българските земи през този период, възприемат бита, храната, гостоприемството, земеделието, винарството на българите. Авторът често използва в текста български фразеологизми, пословици и поговорки като доказателство за значението на едни или други плодове, зеленчуци и друга храна в живота на българите в Османската империя. Наред с това авторът прави някои изводи

относно националния характер и менталитета на българите въз основа на наблюденията на чуждите пътешественици (Павлов 2001).

Пенка Филкова в работите си от 2002, 2003, 2004, 2007 разглежда проблеми като: сходства и разлики между лингвостранознанието, лингвокултурологията, културната антропология и дисциплината „Светът на изучавания език“; определяне обекта и предмета на *съпоставителната лингвокултурология*; определяне на единиците за съпоставка в лингвокултурологията; въвеждане на понятието *диахронична лингвокултурология*. Освен това П. Филкова предлага в съпоставителната лингвокултурология да се разглеждат като единици за съпоставка заедно с посочените от други автори – В.А. Маслова, Д.Б. Гудков, И.В. Захаренко, Н.Д. Бурвикова, Н.Г. Брагина, В.Г. Костомаров и други, *хронизмите, архаизмите, единиците на субкултурата, американизмите, рекламните текстове, идеологемите, окaziоналните образувания* (Филкова 2004²: 194-195).

Изследователката допълва характеристиката на езиковата личност, направена от

Ю.Н. Караулов, с още една особеност – оценъчността. Следователно, трудовете на П. Филкова имат и теоретичен принос в лингвокултурологията. След П. Филкова В. Аврамова също се занимава с категорията *оценъчност*. Авторката разработва

концептите „Балкан” и „късмет”, които имат голямо значение за „постигаемостта на националната езикова картина на света” (терминът е на О.А. Корнилова).

Книгата на **Мариана Витанова** „Човек и свят. Лингвокултурологични проучвания” също е написана през призмата на лингвокултурологията. Изследователката анализира концептите „село”, „град” и „труд” в българската езикова картина на света, дава портрет на българина според устойчивите сравнения, описва зоонимите в българските пословици, поговорки и фразеологизми, анализира отношението към *манастирите* и *монасите* в българската езикова картина на света (Витанова 2012).

Интердисциплинарен подход в своята работа „По пътя на пипера” и в следващите си трудове прилага **Мая Александрова** (Александрова 2013, Александрова 2016).

С изучаване на фразеологията в широк смисъл се занимават редица учени като С. Георгиева, Е. Анастасова, К. Попова, Е. Стоянова, С. Василева, В. Манчев и др. Според В.Н. Телия те са най-ценният материал за изучаване на зависимостта между езика, културата и човека. Те отразяват бита, обредите, обичаите, нравите, ценностите, историята, отношението към природата, към другите народи и към другите в обществото.

Другото направление на изследванията в България е насочено към съвременните медиатекстове, в които се отразява динамика на езика. Като пример за такава работа е посочена статията на **Елена Стоянова** „Към въпроса за реализацията на културната обусловеност на метафората в руските и българските медиатекстове”, а така също следващите ѝ изследвания.

Лингвокултурологични изследвания върху материал от няколко езика провеждат **Катажина Попова** и **Неля Иванова**. Въпросът на етническите стереотипи във всекидневната култура разработва **Лина Гергова**. **Иван Държански** също внася своя принос в разработването на този въпрос.

Традиционните за българина храни се изследват от гледна точка на етнографията – **Христо Вакарелски** в «Етнография на България», **Мария Маркова** в „Храна и хранене: между природа и култура”, **Райна Гаврилова** в „Колелото на живота”. Описват се някои хранителни забрани, функциите на общата трапези, постите и т.н.

В набелязаното от П. Филкова диахронично съпоставително направление на лингвокултурологията успешно работят Ваня Мичева, Калина Мичева-Пейчева и др. автори.

Мария Китанова – една от създателките на „Тематичния речник на българския календар” в други изследвания анализира отношенията между родители и деца, отразени в българските паремии, концепта „жена” в тях. Освен това М. Китанова прави системно изследване на роднинските отношения в българския език от позициите на лингвокултурологията.

В областта на лингвокултурологията работи също **Ирина Георгиева**. Интерес представлява работата ѝ „Ароматите в разбирането на руската и българската култура”. Трябва да се изтъкнат и изследванията на Иво Панчев (Панчев 2010), Диана Благоева (Благоева 2015), Юлиана Чакърва (Чакърва 2006) и др.

Мариана Пацева подробно анализира различните аспекти на антропологичната лингвистика (Пацева 2004).

Обобщавайки резултатите от прегледа на постиженията в областта на етнолингвистиката, когнитивната лингвистика и лингвокултурологията в България, можем да твърдим, че в теоретично отношение българските учени до голяма степен следват разработките на колегите си от Русия. Конкретните изследвания се правят върху български материал на такива безспорни концепти като *любов, съвест, добро и зло, истина и лъжа, успех* или се подлагат на анализ високочестотни думи, които са дали названия на концепти като *вода, хляб, сол*. Най-често обект на изследователския интерес стават паремите, като „най-културоносни“ единици на езика. Теоретичен принос имат трудовете на С. Димитрова, П. Филкова, В. Аврамова, М. Пенчева, С. Георгиева, С. Буров, П. Легурска, М. Китанова и други изследователи.

На този етап в България са се оформили 4 центъра, в които се разработват проблеми на лингвокултурологията и етнолингвистиката: това са изследователите от секцията „Етнолингвистика“ на Института за български език на Българската академия на науките; колегите-русисти от Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“; преподаватели от катедрата по руски език на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“ и изследователи от Бургаския университет „Проф. д-р Асен Златаров“.

3. Категориален апарат на изследването

3.1. Термини *концепт, макроконцепт, концептуално поле, концептосфера*

В този параграф са разгледани съдържанието, което влагат учените в термина *концепт*, проблемът за количеството на концептите и структурата им.

След Г. Шпет и особено след С.А. Асколдов-Алексеев в лингвистиката се въвежда термина *концепт*. През последните 3-4 десетилетия той заема трайно място в изследванията по културология, лингвокултурология, когнитивна лингвистика, изкуствознание, литературознание и други дисциплини. С.А. Асколдов-Алексеев разглежда концепта как заместващ представата за редица еднородни предмети и дели концептите на „познавателни“ и „художествени“ (Асколдов 1997: 267-279). Д.С. Лихачов в статията си „Концептосфера на руския език“ също използва понятието *концепт*, но влага в него по-широко съдържание. Според него на всяко значение на думата съответства един концепт. Последният възниква от свързването на речниковото значение на думата с личния опит на човека. За Д.С. Лихачов концептът е „концентрат на културата“. Авторът въвежда и понятието *концептосфера* на езика, която представлява „концептосфера на културата“.

В различните науки в термина *концепт* се влага различно съдържание. Ю.С. Степанов го разглежда като „концентрат на културата“, В.А. Маслова – като „семантично образувание, имашо лингвокултурна специфика и по един или друг начин характеризиращо носителите на определена етнокултура“ (Маслова 2008: 50). Понататък цитираме разбиранията на концепта на Е.С. Кубрякова, З.Д. Попова, И.А.

Стернин, Е.Е. Зиновиева, Е.И. Юрков и др. А. Вежбицка дава следната дефиниция на концепта: „Това е обект от *Идеалния свят*, имащ название и отразяващ културно обусловените представи на човек за *Действителния свят*” (Вежбицкая 1996: 416).

Българската изследователка А. Маврова разглежда понятието *лингводидактичен концепт* (Маврова 2016).

Различните автори определят различно количество концепти. При А. Вежбицка в руската култура те са 4, при Ю.С. Степанов – 40-50, при Н.Ю. Щедова – 80, при В.А. Маслова – няколко стотици.

За едни учени концептите са „висши духовни ценности” и имат етническо своеобразие (С.Г. Воркачов). За В.И. Карасик най-важната характеристика на концепта е неговата ценност за обществото. За З.Д. Попова и И.А. Стернин не всички концепти имат етническо своеобразие и представляват ценности.

Класификацията на концептите е един от не напълно решените въпроси в лингвистиката. Някои лингвокултуролози като В.И. Карасик и А.П. Бабушкин изразяват съмнение в създаването на стройна класификация на концептите. Класификацията се

прави въз основа на различни принципи: по степен на разпространеност на концептите, по функциите им в различните видове дискурс, по признака развитие на концепта, по признака първичност на концепта, по признака актуалност на концепта, по тематичен признак и др.

Своите възгледи за видовете концепти А.П. Бабушкин излага в докторската си дисертация „Типове концепти в лексико-фразеологичната семантика на езика, личностната и националната им специфика”. Той разделя лексикалните и фразеологичните концепти по начина на изразяване и не вижда принципална разлика между тях. Авторът смята, че концептите се делят на: „мисловни картинки, схеми, фреймове, инсайти, сценарии и концепти, които представляват логически конструкти” (Бабушкин 1997: 6). В.В. Красних отделя в самостоятелна група *емоционалните концепти*. Изследователката не споделя възгледите концептите да се делят според различните равнища на езика. Подробно изследване на емоционалните концепти в Русия прави Н.А. Красавски, а в България – С. Карагъзова. В.И. Шаховски защитава тезата, че всички концепти може да се разглеждат като емоционални, тъй като се преживяват и прави извода, че: „всички концепти са емоционални, както универсалните, така и етническите” (Шаховский 2016: 86).

А.П. Бабушкин анализира концептите, представляващи логически конструкти и отбелязва, че значението на тези концепти съвпада с речниковата им дефиниция. Той разграничава концептите, образувани от абстрактни и конкретни имена.

И.В. Кононова в изследването си „Структура на лингвокултурния концепт: методи на определяне и механизми на семантизация” набляга на сложната структура на концепта, която наричат многослойност, поликомпонентност, структура, обхваща различни равнища (Кононова 2012).

В своето изследване „В търсене на концепта” Ю.Е. Прохоров пише по повод на структурата на концепта, че той има „etimологичен слой и актуален слой”, „ядро и периферия” и че „да се моделира структурата на концепта по принцип е невъзможно” (Прохоров 2009: 21).

Как посочихме по-горе, терминът *концепт* се употребява така също в изследванията по културология, журналистика и литературознание, лингводидактика и синтаксис, но учените влагат в него малко по-различен смисъл, отколкото в лингвокултурологията и когнитивната лингвистика.

В.Г. Зусман защитава възгледите си за необходимостта да бъде въведен като официално признат термин терминът *концепт* в хуманитарните науки.

Прегледът на темите за дисертации в Електронния каталог на Руската национална библиотека за последните няколко години показва, че терминът *концепт* е бил използван в повече от 400 изследвания. Често концептът включва противоположни по смисъл понятия, такива като: *живот – смърт, грях – добродетел, свой – чужд, купувам – продавам, бедност – богатство* и т.н. Между концептите се срещат и географски названия: *Русия, Китай, Петербург, Оренбург, Байкал, Кавказ, Балтийско море* и др.; емоционални концепти: *обида, гняв* и др.; нравствени категории: *грях, оскорбление*; концепти, назоваващи различни периоди от живота на човека; обреди и ритуали: и редица други концепти, които е трудно да бъдат категоризирани.

Следователно, въпросът за определяне на едни или други концепти и лишаването от този статус на други, е спорен. За това пише, например, С.Г. Воркачов: „Възникналият преди около десет като име, назоваващо духовните същности, създадени от човека за да разбира себе си и да осигурява връзка между различни по характер и обем идеи за света ..., сега той (концептът – И.М.) се намира на етапа на номинативен апогей, когато концепт на практика назовават всичко” (Воркачев 2016: 8).

Както вече споменахме, И.А. Стернин и З.Д. Попова смятат, че не всички концепти имат ценностен компонент и като доказателство посочват концептите „пространство” и „време”. Те изразяват несъгласие с това, че концептите трябва да имат етнически компонент. В някои случаи той може да бъде намерим в резултат на огромни усилия (Стернин, Попова 1999).

Избрали сме термина *концепт* за основна единица за съпоставка поради следните причини: 1. честотност на употреба на термина; 2. богати словобразователни

възможности: *концептуален, концептуално, концептообразуващ* (признак) *концептуализация, концептуализирам, концептология, концептум* и *концептус* (при В.В. Колесов), *концептологичен, концептосфера, суперконцепт, хиперконцепт, субконцепт, антиконцепт, метаконцепт, макроконцепт* и т.н.; 3. желание да не се създават нови термини в съществуващата богата и сложна терминология.

В научната литература са изказано мнението, че концептите наричат плана на съдържание на почти всеки вербален знак, че единственият начин да се разширят границите на лингвоконцептологията е по-задълбоченото изучаване на концептите (Воркачев 2011: 64-74).

Работното ни определение на *концепта* е: термин, който посочва различните по характер не само рационални, но и емоционални представи за света като цяло, за човека, животинския и растителен свят, за артефактите, обществените нагласи, които съществуват в съзнанието на езиковите личности през цялата история на съществуването на даден етнос, нация, народ, които езиковите личности разглеждат през призмата на родния си език и натрупаната култура или съществуващи в

съзнанието на представителите на другите култури и езици, гледащи през призмата на своите езици и култури към чуждите за тях езици и култури (**концепт₁**). Смятаме, че трябва да се разграничават термините **концепт₁** и **концепт₂**. Вторият термин назовава **модела на концепт₁**. В нашето изследване правим опит да създадем модел на концептуалното поле „плодове” в руската и българската лингвокултура.

Вече посочихме, че освен за слоестата структура на концепта при Ю.С. Степанов, според представителите на семантично-когнитивния подход може да се говори и за това, че концептът има структурата на поле.

Терминът *концептосфера*, въведен от Д.С. Лихачов, се използва и от създателите на воронежката школа и учените, които принадлежат към нея, като „чисто мисловна сфера, която се състои от концепти, съществуващи в вид на мисловни картинки, схеми, понятия, фреймове, сценарии, гешталти (...), абстрактни същности, обобщаващи разнообразните признаци на външния свят” (Попова, Стернин 2007: 43). З.Д. Попова и И.А. Стернин препоръчват *семантичното пространство* да се разграничава от *концептосферата* въз основа на критерия езиков знак.

Концептуалното поле обединява няколко концепти, между него и концепта съществуват отношения род – вид. Терминът *концептуално поле* в изследванията си са използвали И. А. Долгова, О.В. Борщева О.В., О.Н. Волобуева, М.И. Слепнева и др. изследователи (Долгова 2006; Слепнева 2008). Полето дава възможност в една и съща група да се намират думи с обща архисема . Има изследователи, които вместо архисема използват идея. За плодовете такава сема е ‘използван като храна плод на дърветата и храстите’.

В някои изследвания термините *концепт* и *концептуално поле* се разглеждат като синоними.

Йерархичността на концептите е причина много от изследователите да създават нови единици, които да назовават по-големи или по-малки по обем концепти.

В изследванието си употребяваме термина *макроконцепт*. Макроконцептът „храна и хранене”, е един от основните универсални (общочовешки) концепти, който има и определена национална специфика. Има трудове, в които употребяват и други названия на този концепт (в РЕ – „пища”, „питание”).

3. 2. Термините *манталитет, менталност, национален характер*

В.Н. Телия в монографията си „Руска фразеология”, в която разглежда лингвокултурологията като част от лингвистиката пише, че „лингвокултурологичните изследвания, посветени на културно-националния аспект на значението на фразеологизмите, както и другите езикови същности, трябва да включват и сведения за характерологичните черти на манталитета, съдържанието на които се проявява в културната конотация, смятана от нас, как отбелязахме по-горе, за една от базовите понятия на лингвокултурологията” (Телия 1996: 218-222).

Последователно са разгледани определенията, дадени на този термин от Щукин, Е.И. Зиновиева и Е.Е. Юрков, З.Д. Попова, И.А. Стернин. В термина *манталитет* З.Д. Попова и И.А. Стернин влагат следното съдържание: „специфичен начин на възприемане и разбиране на действителността, определен от съвкупност когнитивни стереотипи на съзнанието, които са характерни за дадена личност, социална или етническа група хора” (Попова, Стернин 2007: 40).

В труда си „Език и манталитет” (към въпроса за методологията на изследването) Стефана Димитрова дефинира манталитета и националния характер по следния начин: „Манталитетът се оформя и функционира на подсъзнателно ниво, а националният характер се възпитава съзнателно и се формира в рамките на строгата терминология на определена ценностна система. Но в същото време и манталитетът, и националният характер са по някакъв начин свързани с определени ценностни системи и всъщност разликата между тях се свежда до степента на осъзнатост на тази връзка и на артикулираността на знанията за нея» (Димитрова 2004: 11-12, 21).

Както отбелязват много учени (Н.О. Лосски, И. Васева, Е. Хаджиева, Р. Влахова, Ж. Колева-Златева, Т.Л. Козловская, Н. Нечаева и др.), носителят на руския език, руският манталитет се характеризират и с употребата на деминутиви. Разбира се, необходимо е да има предвид и фактът, че в руската реч се употребяват и голямо количество груби думи и изрази, причината за което според някои изследователи е в полярния характер на руснаците. На изучаването на руската менталност са посветени трудове на В.В. Колесов, Пименова, Т.Б. Радбил; а така също речникът „Словарь русской ментальности”, създаден от авторски колектив с ръководител В.В. Колесов.

Относно съществуването на национален характер в литературата са изказани различни мнения. Някои учени смятат, че „националният характер е най-неуловимият етнически феномен”, „совокупность специфических физических и духовных качеств, норм поведения и деятельности, типичных для представителей той или иной нации” (Грушевицкая и др. 2002: 291). Други учени изразяват мнението си, че националният характер представлява фикция, че всеки човек притежава индивидуален неповторим характер, обусловен от физиологичните му особености, специфичните условия на възпитание, средата и жизнения път. Руските философи Н.О. Лосски, И.А. Илин, Н.А. Бердяев; евразиецът Н.С. Трубецкой; авторитетният литературовед Д.С. Лихачов също защитават тезата за съществуването на руски национален характер. Н.Ф. Алиференко, Н.И. Гетманенко, Н.В. Уфимцева, Т.Г. Стефаненко, К. Касьянова и других учени анализират в трудовете си руският национален характер. За българския национален характер пишат редици учени, работещи в областта на българската народопсихология.

3.3. Термините *конотация* (културна конотация), *асоциация*, *лакуна*

Дори един бегъл преглед на определенията, които дават различните учени на *конотацията*, показва, че в този термин те влагат различно съдържание. Различават се обемът на понятието, обозначено с този термин. Наред с това изследователите по различен начин класифицират конотацията. Освен термина конотация се срещат термините културна конотация, семантически асоциации, асоциативни признаци, етноконотация и др. термин. Н.Г. Комлев разделя конотациите на културни, светогледни, на нивото на знанието, зависещи от типа въображение и др. Ю.Д. Апресян отстоява мнението си, че конотациите трябва да се разглеждат като част от прагматиката на знака, че те не влизат в семантиката на думата. (Апресян 1995: 67). В научната литература е изказано и противоположното мнение, че характерната за дадена нация културна информация представлява част от семантиката на думата. В.Н. Телия дава определение на *културната конотация*, в което подчертава, че тя е „интерпретация на денотативния или образно мотивирания, квазиденотативния аспект на значението в категориите на културата” (Телия 1996: 214).

В нашето изследване в термина *конотация* влагаме разбирането за допълнителни смисли – експресивни, оценъчни, наслагвани върху денотативния смисъл и в повечето случаи общи за представителите на дадено лингвокултурно общество.

За нас разликата между *асоциация* и *конотация* се изразява в това, че втората изразява емоционалното отношение на всички представители на дадена лингвокултурна общност към определен предмет, събитие, а асоциацията има по-широк обем на значение. Тя може да отразява парадигматичните и синтагматичните свойства на думата, може да бъде в зависимост от пола, възрастта, местоживеенето, професията, личния опит и други фактори.

Терминът *лакуна* се употребява в етнолингвистичните изследвания и най-често е свързан с реалиите. Такива реалии са много названия на дребноплодните овощни видове в РЯ: **клюква**, **моршка**, **облепиха**, а така също **шипка** и **рибка** (названия на видовете люти чушки в България) и т.н. Лакуни могат да бъдат и словосочетания – **малиновата водичка** (РЕ), **черешовата задушница** в БЕ фразеологизми – **развесистата клюква** в РЕ, **лют като пиперка** в БЕ, пословиците и поговорки – **Щи да каша – пища наша** (РЕ), **Да знае Мара кога е шарен зелник яла** (БЕ) и текстове – българската приказка „Сливи за смет”, руските „Куручка Ряба” „Каша из топора” и др. Лакуни в някои случаи представляват жестете, произведенията на живописата, литературата и други явления.

3.4. Термините *език, култура, парадигма*

С представяния труд искаме да направим малка крачка по пътя на формиране не само на билингвална личност, но и на личност, познаваща културата на народа, езика на който тя изучава. Авторитетният специалист по методика на обучение Е.И. Пасов въвежда термина *чуждоезиково образование*.

Изводът, който ние правим, е че трябва да се разширява методическата палитра на преподаването за сметка на важни в културно отношение моменти без това обаче да измества на заден план изучаването на чуждия език.

Едни от най-често употребяваните в нашия труд термини са *език* и *култура*. Няма подробно да се спираме на различното съдържание, което авторите влигат в термина *култура*. От известните ни трудове А.А. Белик в работата си „Културология. Антропологични теории на културата” прави най-задълбочен анализ на огромното количество теории, анализиращи различни аспекти на културата (Белик 1998). А.Т. Хроленко в работата си „Основи на лингвокултурологията” отбелязва, че в края на 80-години на миналия век количеството на определения на културата са били над 500 (Хроленко 2009). Дори само този факт е доказателство на сложността на явлениято *култура*.

В дисертационния труд разграничаваме понятието *култура* от понятието *цивилизация*. Акцентът на нашето разбиране за културата е върху функцията на културата да предава натрупания опит, традиции, обичаи, вярвания от поколение на поколение.

Съществуват различни виждания по отношение на посоката на влияние между явленията *език* и *култура*. В нашата работа отстояваме виждането, че първоначално

културата е повлияла върху езика, а в процеса на онтогенезиса езикът влияе върху културата.

Езикът представлява сложно историческо, психологическо, обществено, емоционално, информационно, комуникационно явление със знаков характер. Затова отделните изследователи го определят главно чрез присъщите му функции. Без да изброяваме всички функции, ще акцентираме върху функцията на езика да запазва древните представи, митове, символи, да предава знания, модели на поведение, духовната култура и стереотипите.

В изследването използваме термините *дума*, *значение на думата*, *лексема*, *семема* и др. Трябва да отбележим, че термините *лексема*, *семема* отразяват разбирането им във Воронежската школа.

В Увода на нашето изследване стана дума за термина *антропологична парадигма*. Книгата на Т. Кун „Структура на научните революции”, в която авторът говори за научната парадигма, и до сега предизвиква неоднозначни реакции. За учения е характерно разбирането, че парадигмата е поставяне на научни проблеми и пътища за тяхното решение, направени от учени с върхови постижения. Тези проблеми и решения биват използвани като образец, модел от по-голямата част от учените в дадена предметна област (Кун 1977).

Най-подробно изследване на възникване на понятието *парадигма*, историческата му еволюция, националното своеобразие на термина в различните езици и култури е направено от В.З. Демянков в работата му „Парадигма с човешко лице: човекът и неговия език” (Демянков 2015). За съвременната „руска употреба” на парадигма е характерно разбирането ѝ в граматиката като образец на словоизменение и като образец, модел в смисъл на най-добри резултати в дадена област.

В понятието *парадигма* влагаме следното съдържание – най-привлекателните възгледи на авторитетни учени, определени не само от логиката та научното развитие, но

и от харизматичността на тези учени, определящи теоретичната рамка на изследванията и моделите на научните изследвания в дадено направление.

Понятието *картина на света* заема трайно място и в лингвистиката. Причина за това става статията на Ю.Д. Апресян „Образът на човека според данните на езика: опит за системно описание”. Ученият поставя въпроса за „наивната” (езиковата) картина на света, характерна за всекидневното общуване и различаваща се от по-точната и по-пълна *научна картина на света*. В това отношение сходни идеи изказва и полският етнолингвист Й. Бартмински. Обект на анализ ЕКС правят Е.Е. Юрков, Е.И. Зиновиева, Булигина, Шмелев, А. Вежбицка и други учени.

В научната литература се анализират националната, езиковата, концептуалната, пословичната, студентската, деловата, фолклорната, гастрономическата, и други картини на света.

Други близки термини са *образ на света*, *модел на света*. Анализират се и такива термини като *концептуарий на културата* (З.Д. Попова, И.А. Стернин) , *културна*

семантика (Н.И. Толстой, С.М. Толстая) , *символярий на културата* (В.Н. Телия), *културна памет* (У. Еко, Д.С. Лихачов, Е.С. Яковлева, Ю.М. Лотман, Н.Г. Брагина).

Заслужава да разгледаме и термина *кодове на културата*. Според В.В. Красних съществуват 6 кода на културата: соматичен, пространствен, времеви, предметен, биоморфен и духовен. Нейната класификация остава най-разпространена. Понятието *код на културата* използват също Г.В. Токарев, Н.Ф. Алефиренко, М.Л. Ковшова, Н. Николова и др. Някои автори прибавят към посочените от В.В. Красних базови кодове анимическия, акционалния и др. Г.В. Токарев също се придържа към мнението, че количеството на кодовете на културата не е много голямо, и че национален колорит на културите придават различните комбинации от тези не много на брой кодове. А.В. Папшева въвежда и ново понятие *лингвокултурен код*. Задълбочено изследване на кодовете на лингвокултурата провеждат В.А. Маслова и М.В. Пименова. В своето разбиране на понятието те изхождат от възгледите на Е.С. Кубрякова за „контейнера”, а не от възгледите за „мрежата”, хвърлена върху културата. (Маслова, Пименова 2016). Авторките анализират различните принципи на класификация на кодовете на лингвокултурата и посочват по-голямо количество кодове от В.В. Красних, като въвеждат и понятието *субкод*.

Понятието кодове на културата е важно понятие, тъй като кодовете присъстват и в фолклорните жанрове, архитектурните елементи, произведенията на изобразителното изкуство и т.н.

С анализа на такова ключово понятие за лингвистиката, семиотиката, фолклора, литературознанието, изобразителното изкуство като *символа* са се занимавали А.Ф. Лосев, Ю.М. Лотман, С.С. Аверинцев, Е.В. Шелестюк и други учени. (Лосев 1982, Лотман 1999, Аверинцев 1987, Шелестюк 1997). Обобщавайки възгледите на учените, можем да отбележим, че символите са архаични, присъща им е образност, имат знакова функция, играят важна роля в процеса на предаване на културната памет, имат подвижни граници.

Мит. Във всекидневното съзнание го свързват с устните предания, в които „съжителстват” реални и измислени явления, герои, същества, събития. Често митът е свързан с обичаи, традиции, обреди, запазили спомена за „сакралните времена”. Митът представлява древен пласт на културата, отразяващ архаичните вярвания, представи, възникнали в първобитното общество, когато човекът се е отъждествявал с природата и е търсил обяснения за устройството на света. Учените различават различни по характер митове. Особен интерес към митовете възниква след откриването на неизвестни страни и континенти, нови езици и племена. На митовете са посветили изследванията си К. Леви-Строс, Я. Проп, Лосев, М.М. Маковски и редица други учени. на съвременния етап на развитие на науката ги изучават и от позициите на етнолингвистиката и лингвокултурологията.

Термините *лексикална и граматична съчетаемост*, използвани в нашето изследване се различават от методическия термин *съчетателна ценност*.

В когнитивната лингвистика и лингвокултурологията се употребяват термините *семантична плътност* (Воркачов) и *номинативна дробност* (З.Д. Попова, И.А. Стернин). По повод на тези термини З.Д. Попова и И.А. Стернин отбелязват в „Антологията на концептите”, че голямото количество названия на даден концепт е свидетелство за *семантичната му плътност*. Е.И. Зиновиева и Е.Е. Юрков включват като критерии за плътността освен отделните лексеми и тематичните полета, редове

паремиите, символите-синоними, фолклорните и художествените произведения (Зиновьева, Юрков 2006).

Фразеологическата активност изразява количествен показател за ФЕ, съдържащи компонент-название на плод.

В изследването се прави разлика между *словообразователната активност* и *словообразователната ценност* – термин, употребяван в методиката на чуждоезиковото обучение.

Терминът *езикова личност*, възхождаш към В.В. Виноградов, утвърден в лингвистиката от Ю.Н. Караулов, прилагаме в работата си в смисъла на среден носител на езика. Наред с него се използва и терминът *колективна езикова личност*, когато става дума за фолклорни текстове.

Като термини, които изследователите в Русия се стремят да използват вместо народ или етнос, В.Н. Телия предлага *лингвокултурно общество*, В.В. Красних – *национално-лингво-културно общество*. В изследването, което е написано на РЕ, използваме тези термини, водени от съображението, че те изразяват сложната поликултурна, полилингвална, полиетническа ситуация в Русия, но по отношение на българската езикова ситуация използваме *етнос* или *народ*.

4.5. Терминът *прецедентни текстове*

Терминът *прецедентни текстове* е един от основните в теорията за езиковата личност, социолингвистиката, лингвокултурологията и лингводидактиката. Използван е за пръв път от Ю.Н. Караулов през 1986 г. в доклада „Ролята на прецедентните текстове в структурата и функционирането на езиковата личност”.

ПТ предизвикват интерес у А.Е. Супрун, В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвикова, М.А. Соболева, Л.Б. Савенкова, Г.Г. Слишкин, Е.Г. Ростова, Д.Б. Гудков, В.В. Красних, И.В. Захаренко, Д.В. Багаева и др. В определението, което Ю.Н. Караулов дава на ПТ, той поставя акцент върху това, че тези текстове са „значими за една или друга личност в познавателно и емоционално отношение”, „имат надличностен характер”, „позоваването на тях е нееднократно в дискурса на дадена езикова ичност”, „общоизвестни са”, познаването им е „показател за принадлежност към дадена епоха или култура” (Караулов 1987: 216-218). Посочени са така също източниците на ПТ. Редукцията на текста до прецедентно изказване проследяват В.Г. Костомаров и Н.Д. Бурвикова. Те посочват като силни позиции за този процес позициите на заглавието, първото и последното изречение на текста (Бурвикова, Костомаров 1994). А.Е. Супрун пише за „текстови реминисценции”, разширявайки обема на ПТ, Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров за „облигаторни текстове”.

В.В. Красних, Д.Б. Гудков, И.В. Захаренко и Д.В. Багаева създават няколко колективни изследвания, изучаващи прецедентните феномени. Авторите въвеждат понятията *прецедентен текст*, *прецедентно изказване*, *прецедентно име*, *прецедентна ситуация* в рамките на родовото понятие *прецедентен феномен* (Красних и др. 1997). Терминът *прецедентни текстове* се прилага в областта на стилистиката, теорията на превода, теорията на литературата (заедно с термина *интертекстуалност*), лингводидактиката (Ростова 1993). Л.К. Мулагалиева в монографията си „Руският език в диалога на културите” отбелязва обединяващата роля на ПТ за създаването на общо

културно пространство. Г.Г. Слышкин дефинира четири функции на ПТ: „номинативна”, „персуазативна”, „людическа” и „паролна” (Слышкин 2004).

Особено важно според нас е да посочим, че наред с развитието на чистата теория, наред с конкретните практически изследвания в Русия се наблюдава «лексикографски бум» – създаването на нови речници, нямащи аналози в съществуващи до сега видове речници. В изследването сме посочили някои значими за темата речници, които предоставят възможности за създаване на корпуси на ПТ.

В.Г. Костомаров и Н.Д. Бурвикова в статията си „Прецедентният текст как редуциран дискурс” доказват тезата си, че ПТ съдържа в редуциран вид цял текст, който може да се възпроизведе в речта по един детайл. За процеса *екфория* – възпроизвеждане по един детайл е писал още Н.А. Рубакин през 1929 г., но достъпът до тази и други негови работи е бил силно ограничен. В.Г. Костомаров и Н.Д. Бурвикова наричат този редуциран текст „единица за осмисляне на жизнените ценности през призмата на езика с помощта на културната памет” (Костомаров, Бурвикова 1996: 297-298).

В българската лингвистика терминът „прецедентни текстове” с малки изключения (виж Г. Гърдева, З. Барболова, М. Симеонова и др.) не получава широко разпространение. Възможности за включване на ПТ в процеса на обучение предоставят курсовете по фолклор, руска литература, някои свободноизбираеми курсове и курсовете по практически руски език. В българската русистика и в русистиката в Русия не е разработен основен корпус на ПТ. Трудността на задачата е обусловена от непостоянният характер на явлението, зависещо от голямо количество параметри.

При описанието на събрания от нас корпус ПТ сме се ръководили от принципа на класификация по източника на възникване. В първата група са представени приказките: в РЕ това са „Солдат и пельмени”, „Солдат и сало”, „Три калача и една баранка”, „Щука с хреном”, „Маша и медведь”, „Три медведя”, „Курочка Ряба”, „Репка”, „Репка и мед”, „Репка”, „Мужик и медведь”, „Дорогой обед” и др. ПИ са „Где моя большая ложка?”, „Кто пил из моей чашки?”, „Не садись на пенек, не ешь пирожок!” и т.н. ПИМ са „Колобок” и „Курочка Ряба”. Във втората група влизат библеизмите *запретный плод*, *Кто не работает, тот не ест*, *манна небесная*, *выпить горькую чашу до дна* и др. В третата група се отделили басните: „А Васька слушает да ест”, „Попался, как ворона в суп!”, „Вороне где-то бог послал кусочек сыру”, прецедентни ситуации назоваванията на басните „Демьянова уха” и „Лисица и виноград”. по-нататък се спераме на детските песни: „ Антошка, Антошка./ Пойдем копать картошку /2/”, «Прилетит вдруг волшебник/ В голубом вертолет./ И бесплатно покажет кино./ С днем рождения поздравит / И конечно, оставит / Мне в подарок пятьсот эскимо” и т.н. Значителна по обем група представляван ПТ, възникнали от произведенията на художествената литература. като примери ще посочим : „С корабля на бал”(А.С. Пушкин „Евгений Онегин”), „На блюдечке с золотой каемочкой”, „Не делайте из еды культа”, „Грузите апельсины бочках братья Карамазовы” (И. Илф и Е. Петров), «Ешь ананасы, рябчиков жуй...» (поемата на В.В. Маяковский „Владимир Ильич Ленин”), „Аннушка уже разлила масло”, „Осетрина второй свежести”(М.А. Булгаков „Майстора и Маргарита”) и много други.

Спирате се и на репликите от игрални филми, а така също и на новото за нашите лингвокултури явление – езика на рекламата като източници на ПТ. Такива са, например: „Кушать подано! Садитесь жрать, пожалуйста”, „А в тюрьме сейчас ужин,,, „Ты, ваше благородие, нарезался!” и др. Макар че рекламите съществуват не много дълъг период от време, те също пораждат ПТ. Ще дадем като примери „*сладкая*

парочка” (телереклама на шоколадите „Туикс”), „Ваша киска купила бы Вискас”; „Не тормози – сникерсни” («Баунти – райское наслаждение!», «Пиво с мужским характером!», «Дупло – это удовольствие, от которого легко потерять голову» др. На носителите на БЕ са известни следните рекламни текстове: „Мастика **Пещера** – страст на кристали”, „Кафе на зърна”, „Каменица – мъжете знаят защо” и т.д.

Анкетата, проведена със студенти през учебната 2013/2014 година предоставя още материал за ПТ в БЕ. В езиковото съзнание на студентите възникват редица паремии, свързани с храната и храненето, като *На всяка манджа мерудия; Крушата не пада подалеч от дървото; Който не работи, не трябва да яде; Да продаваш на краставичар краставици; Апетитът идва с яденето* и др. От приказките най-много респонденти споменават „Житената/Медената питка”, „Дядо вади ряпа”, „Тримата братя и златната ябълка”, „Принцесата и граховото зърно” и „Сливи за смет”.

Респондентите посочват и устойчиви сравнения, фразеолгизми, текстове на песни, названия на филми. Към ПТ имат отношение текстовете на детски, популярни песни от по-старо време, съвременни песни и песни в стил чалга. Като примери ще посочим: „Зеленчуци, който не яде, той голям не ще да порасте”, „Две праскови посях и две череши”, „Червено вино снощи пих”, *Налей ми чаша вино, стари мой приятелю*”, „Няма бира, няма бира, а сърцето ми направо спира” на Васко Кеца, „Тез червени домати” и др. цитати от литературни и названия на произведенията са: „Христос да би слязъл /сега/се с две риби/ какво ще направи?”, „гроздето е кисело”, „Печена тиква”, «Бай Ганьо у Иречек», „Мамино детенце” и т.н.

Глава II. Макроконцепт “храна и хранене”

1. Изследване на макроконцепта “храна и хранене”

По традиция темата за храната и храненето е обект на етнографски, фолклорни, етнолингвистични изследвания, като в последните се разглежда като семантичнопозиции свое-чужое, вкусно-невкусно, полезно-неполезно, постно-блажно и т.д. Някои автори, като М.В. Китайгородская и Н.Н. Розанова смятат, че концептът «храна и хранене» в съветските времена не бил предмет на анализ заради господстващите тогава идеологически положения, насочени към на духовните, а не към материалните ценности. Изследователките отбелязват и непрестижността на професиите, свързани с общественото хранене (Китайгородская, Розанова 2005: 580). Авторките подробно анализират културните стереотипи на храната в съзнанието на хората, новите явления в Россия след перестройката, свързани с появата на нови продукти, нови вносни продукти и ястия, кулинарната тема, представена в езика на рекламата, новите названия на кафенета, ресторанти и т.н., новите културни нагласи, изразени в най-новата художествена литература.

В последно време интересът към тази тема нараства. Доказателство за това са големият брой написани дисертации и книги. Темата предизвиква интерес от гледна точка на семиотиката на културата (Лотман, Погосян 2006; Китайгородская, Розанова 2005: 577-599), от позициите на теорията на превода и историята на езика. Названията на традиционните ястия се разглеждат във фразеологията. Описва се гастрономическият, кулинарният, хранителният; растителният, вегетативният, фитоморфният код на културата, гастрономическият дискурс, кулинаронимите,

гастрономическата картина на света, кулинарната картина на света, глутоническата лексика, гастрономическата (вкусовата метафора) в художествената литература и в политическия дискурс. Изследванията се правят на руски материал или в съпоставителен план (О.Г. Савельева, И.К. Миронова, Ж. Багана, Я.Ю. Кравец, Н.А. Бебешкина, З.А. Гулова, Т.Н. Куренкова, Н.С. Марушкина, Н.А. Колосова, П.П. Буркова, Е.В. Капелюшник, А.С. Бойчук, Е. Стоянова, Л. Цонева и др.).

В докторската си дисертация Н.С. Марушкина определя целта на изследването си като откриване на универсални и национални признаци в английската, американската и немската култура в концепта „храна и хранене” О.Г. Савелиева в дисертацията „Концептът *Храна и хранене* като фрагмент от езиковата картина на света: лексико-семантичен и когнитивно-прагматичен аспект: върху руски и английски езиков материал” анализира концепта как важен национален компонент в руската и английската езикови картини на света. З.А. Гулова сравнява концептите „храна и хранене” в руския и полския език”. И.К. Миронова в дисертацията си „Концептосферата „храна и хранене” в руското национално съзнание: базови когнитивно-пропозиционални структури и лексикалните им репрезентации” разделя ситуациите на намиране, приготвяне на храната, процеси на хранене/хранене на друг и пиене/поене, а така също ситуациите на гостоприемство. П.П. Буркова в работата си «Кулинарната рецепта като особен тип текст: върху руски и немски материал» изследва „текстът на кулинарната рецепта как лингвистичен феномен”. Е.М. Кирсанова изследва етническите стереотипи на представителите на други нации в РЕ.

Не може да не отбележим трудът на А.И. Леонова, в който тя анализира този пласт лексика в системата на езика.

Е. Стоянова, Л. Цонева, Юрина разглеждат в трудовете си анализируются кулинарната метафора и метафората в медиатекстовете.

Е.К. Николаева избира за предмет на изследване хранителните образи в устойчивите сранения. Традиционно голям интерес предизвиква ритуалът пиене на чай, религиозните хранителни забрани, проследява се връзката между храната и природата и храната и културата, всекидневното хранене и др.

2. Принципи на събиране на материала

Вече отбелязахме, че целта на изследването ни е да определим съпадащите моменти и моментите на различие в концептуалното поле “плодове” в руската и българската линвокултури. Концептът е предметен, а не абстрактен и анализът на такива концепти не е сложен.

Нашите методологическите възгледи и целта на дисертационното изследване определят параметрите на изследването и ексцерпирането на материал от определени източници. Такива източници са тълковните речници, семантичните, фразеологичните, словообразователните, асоциативните, етимологическите, двуезичните, на младежкия и ученически жаргон, новите думи, речниците на личните имена и фамилии, като едни от най-честотните думи във всеки език, на епитетите, съчетаемостта, символите, устойчивите сравнения, сравненията, речеви етикети, фолклорни сборници с приказки, песни, билини, частушки, гатанки, броилки, скоропоговорки, пословици и поговорки, сборници с проклетия, благопожелания, поличби, суеверия, крилати фрази, филмови заглавия, произведения на художествената литература, произведения на живописата,

скулптури, празници, търговски названия, названия на ястия, сортове плодове, прецедентни текстове. Аргументират се причините за избор на тези речници.

Тълковните речници показват значението на думите. Речниците на новите думи фиксират новите думи и новите употреби на съществуващите думи. Речникът на съчетаемостта наред със съвпадащите съчетания отразява и специфичната за всеки език съчетаемост. В РЕ има такива съчетания като *моченые яблоки, липовые яблоки, сладкая вишня, виноградная теплица* и др., а в БЕ – *варя ракия, крушова чорба* (жидкость компота из сухих груш), *тиквен медал, «шарено» месо* и т.н. в БЕ.

Е.С. Кубрякова посочва в работата си „Роля на човешкия фактор в езика. Езикът и картината на света”, че процесите на деривация отразяват по-детайлно картината на света, помагат да се съхранява опита на предходните поколения благодарение на мотивираността на производните думи, дават оценка на предметите, явленията и хората (Серебренников 1988). Т.И. Вендина, изследва диалектни думи и си поставя за цел да направи реконструкция на архаичната руска и славянска езикова картина. Тя прави извода, че прилаганият он нея подход помага да се отговори на въпроса какви ценности се запазват в в съзнанието и се маркират в словообразователно отношение и какви признаци са в основата на назоваването (Вендина 1998: 228).

Асоциациите също могат да презентират специфичното за всеки народ светоусещане и връзката с културата. Етимологичните речници показват признака, който е в основата на номинацията и разкриват национално маркираната образност. Фразеологичните речници и речниците на паремии по думите на В.Н. Телия са „най-културоносни”, защото отразяват бита, обичаите, историята, географията, житейската мъдрост на представителите на различните етноси.

В българската лингвистика лингвокултурологичен анализ, свързан с едни или други аспекти на темата „храна и хранене” са провеждали С. Георгиева, Е. Анастасов, В. Манчев, В. Мичева, Л. Цонева, Дамянова и др. учени.

Обект на анализ в нашето изследване е и детският фолклор. Както е известно, той е най-стабилната част от фолклора и в основата на процесите на инкултурация. Чрез него детето се приобщава към дадена културна общност и усвоява ценностните ѝ. Затова в работата си се спираме върху такива жанрове като гатанки, броилки, скоропоговорки.

Други жанрове, които са привлечени в изследването са частушките и билините, характерни само за руския фолклор.

3. Критерии при съставяне корпуса на изследването

При съставянето на корпуса може да се приложат различни подходи.

Първо. От методическа гледна точка при преподаването на РЕ и БЕ като чужди езици словникът (корпусът) може да съвпада с лексикалния минимум. За БЕ като чужд, доколкото ни е известно, такъв минимум не е разработен. Трудно е обаче да се прилага някакъв минимум към културата, защото намаляваме количеството на разглежданите концепти. Картината на света ще намери по-детайлно и адекватно описание чрез анализа на по-голямо количество концепти.

Второ. Възможно е да се приложи подходът с описание на безеквивалентната лексика, който е широко използван в лингвостранознанието и теорията на превода.

Отново остават неописани много от концептите.

Трето. Могат да се опишат концептите, в основата на които са думите от славянски произход, но пак такова описание остава „зад борда” някои концепти.

Четвърто. Възможно е да се опишат концептонимите, които са причина за комуникативни несполуки и провали. Имаме пред вид така наречените в лексикологията и транслатологията апроксимати, лексикални паралели, „фалшиви приятели” на преводача.

Пето. Не е изключен и подходът, отразяващ най-честотните в традиционната култура концепти. При прилагането му неизследвани остават новите явления в езика.

Следователно, налага се използването на няколко критерия. Според нас това могат да бъдат фразеологичната активност на думата в традиционната култура, лексикалната съчетаемост на думата, влизането на думата в лексикалния минимум, критерия за новите думи и употреби на думите, превода на фразеологически активните български думи на РЕ и руски на БЕ.

Словникът ни се определя чрез сравняване на списъци, направени на основата на тематичен речник, лексикални минимума на РЕ, списък от думи от учебници по БЕ като чужд, фразеологични речници, речници на пословиците и поговорките, устойчивите сравнения. В резултат се съставили словник от 30 лексеми-названия на плодове в двата съпоставяни езика.

1. Проект за представянето на макроконцепта “храна и хранене” в двуезичен лингвоконцептуален/лингвокултурологичен речник

Значителен дял сред излезлите в последните години лексикографски издания заемат речниците по лингвостранознание и лингвоконцептуалните речници, които се намират между лингвистичните и енциклопедичните речници. В.В. Дубичински смята, че речниците по лингвокултурология и лингвостранознание са един и същ вид речници. Типологията на речниците от този тип обхваща речниците към определени текстове на художествената литература, лингвокултурологичните речници-минимума, национално ориентираните лингвокултурологични речници. Такъв речник е и учебният двуезичен лингвокултурологичен речник-минимум. Идеята за създаването на такъв речник възниква под влиянието на речници като „Россия. Большой лингвострановедческий словарь”, „Русское слово – русский мир”, „Словарь русской ментальности”, „Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь: Вып. первый”.

Други учени, като Г.В. Токарев, смятат, че „Лингвокултурологичните речници биват два типа: идеографски и лингвистични”. Към първия тип според него принадлежи речникът „Константы. Словарь русской культуры”, а към втория – „Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь. Вып. 1” (Токарев 2009: 122).

Съществуването на лингвоконцептуологичен речник не само би разширило хоризонтите на обучаваните, но и би могло да се използва и като учебно помагало.

В изследването си се използвали опита, натрупан при създаването на учебници по руски и български език като чужд, монографии за храната и храненето, етнографски извори.

През последните години интересът, както вече бе отбелязано, към темата за храната се увеличи в резултат на достъпността на екзотични плодове, разширените търговски контакти, влиянието на телевизията, голямото количество кулинарни предавания, рекламата, появата на ресторанти с различна национална кухня.

Въпреки доста сложните процеси, които протичат в нашето съвремие се запазва и интересът към нашите корени, към обичаите, традиционното хранене.

Заслужава да се обърне по-голямо внимание на думите, които отразяват межезиковата омонимия (ягода в РЕ и в БЕ), на парафразите (*бяла Рада, сладко золото*), на новите думи и новите значения на думите (*лимончело* в БЕ, *блин* като компактдиск в РЕ), устойчивите сравнения, отразяващи националната образност (*просто като фасул, сиять как масленый блин*).

Направен е преглед на изследванията на УС в руски, български и някои други езици.

Комуникативното поведение, свързано с храненето, също съдържа голям културологичен потенциал. То включва не само знания как се държим на масата, но и какви реплики се произнасят.

В изследването се анализират пословиците и поговорките като съкровищница на народната мъдрост.

Голям дял в лексиката на БЕ заемат думите от турски произход. Направен е списък на този род думи, които имат отношение към темата за храната.

Даваме си сметка, че съставянето на подобен речник е сложна задача, изискваща много време и усилия. Като първа крачка по този път разглеждаме проведеното от нас изследване.

Глава III. Анализ на концептуалното поле “плодове” в руската и българската лингвокултура

1. Изследователски процедури. Последователност на анализа

Провеждайки анализ на концептите, учените прилагат следната методика на концептуални изследвания: семантичен анализ на *концептума* и преносните му значения, етимологичен анализ, анализ-интерпретация на контекстите, анализ-интерпретация на асоциациите, анализ-интерпретация на паремииите и цитатите, обобщаване резултатите от кратки съчинения на тема, свързана с разглеждания концепт, анализ на асоциациите на информантите (Карасик 2009).

Възгледите на З.Д. Попова и И.А. Стернин определят логиката на провеждане на когнитивен анализ, очертаващ границите на полето на концепта, езиковите средства, които влизат в тези граници, обсъждане на изследването на семантиката на тези средства през призмата на когнитивистиката, проверка на резултатите чрез анкетиране (Попова, Стернин 2007: 111).

М.В. Пименова, принадлежаща към Кемеровската школа за когнитивни изследвания, отбелязва като важни етапи в изследванията избора на думата-репрезент на концепта; събирането на емпиричен материал; разкриване етимологията на думата; определяне на образните, понятийните и символните признаци, структуриращи концепта. Понякога се правят сценарии на ситуациите и се провежда психолингвистичен експеримент (Пименова).

Един бегъл поглед към практическите помагала по съпоставителна лингвокултурология показва, че в тях обект на представяне стават значими в културно отношение концепти, разкриващи национално своеобразие. Разглеждат се речниковите дефиниции на думите, техните синоними, съчетаемостта на думите, контекстните им употреби в различни по жанр текстове.

Посочените разработки създават здрави основи за бъдещи изследвания.

В представения труд се анализира концептуалното поле “плодове” и направлението на анализа е от смисъла на думата *плодове* към отделните представители на полето. След това се разглеждат концепти, чиито названия са произлезли от **предметна лексика**, следователно, направлението на анализа следва да бъде от езиковата форма към семантиката на лексемата, както при изследванията по лексикална семантика. Като първа стъпка се прави описание на концепта в РЕ, а след това – в БЕ. Съпоставката на концептите в двата родствени славянски езика показва общото, сходното и национално своеобразното в полето „плодове”.

Националният колорит презентират изрази като *малиновъий звон, малиновъий пиджак, виноградная теплица, сладкая вишня, кабачковая икра* и т. н. в РЕ и *очи черешови, сладко от бели черешии, кисел като вишня, гнили круши, кривата круша, тиквен медал* и други в БЕ.

Анализирайки всеки концепт, се придържаме кам схемата:

- 1) Тълкувание значенията на *концептонимите* според данните на тълковни, семантични речници, речници на жаргона и евфемизмите, обидните и новите думи;
- 2) Анализ на съчетаемостта на думите според речниците на съчетаемостта, текстове, свързани с отглеждането на плодове, кулинарни книги, Националните корпуси на БЕ и на РЕ;
- 3) Анализ на словообразователните възможности на *концептонима*; почерпани от словообразователни речници;
- 4) Разглеждане на устойчивите сравнения и авторските сравнения и епитите;
- 5) Анализ на фразеологизмите;

- 6) Анализ на пословиците и поговорките;
- 7) Крилати фрази;
- 8) Плодовете, отразени в приказките;
- 9) Руски и български народни и авторски песни;
- 10) Анализ на гатанките с компонент-название на плод;
- 11) Скоропоговорки;
- 12) *Дразнилки* в РЕ;
- 13) Билини и частушки в РЯ;
- 14) Благопожелания и клетви;
- 15) Сънища, поличби, суеверия;
- 16) Антропоними – пожелателни и защитни имена в БЕ и защитни, „ботаническите имена”, „имена от названия на риби” (термини на Суперанска А.В.);
- 17) Топонимични названия, определени от географското разположение на Русия и България и отразяващи традиционната разпространеност на плодове.
- 18) Етимология на думата, разкриваща признака, по който е назван даден плод и националната образност мира;
- 19) Парафрази (вторична номинация със словосъчетания);
- 20) Прецедентни текстове. Познаването им помага на българската езикова личност по-адекватно да разбира публицистичния и популярно-публицистичния стил в руските СМИ, разговорната реч, а на носителите на РЕ – българската публицистика и българската разговорна реч.
- 21) Названия на филми, произведения на художествената литература, празници, паметници;
- 22) Произведения на изобразителното изкуство, архитектурата, скулптури, така наречените „невербалните текстове”, защото културата се проявява не само в езика;
- 23) Символично значение на плодовете във фолклора и в религията;
- 24) Етнографски сведения;
- 25) Сортове плодове;
- 26) Използване на плодовете в кулинарията;
- 27) Търговски названия на бонбоните и другите сладкарски изделия, в състава на които има плодове,
- 28) Други търговски названия – ластик за коса “черешки” в БЕ, “банан” в РЕ и в БЕ – чанта, която носят на кръста и т.н. В някои параграфи са изследвани и жестовете.

Работата по събираето на българския материал е свързана с големи трудности поради отсъствието на някои речници, съответстващи на руските.

2. Понятието плодове

Една из сопоставителните разработки, която е посветена на плодовете в руски и английски език, е статията на З.Д. Попова и Е.Д. Хаустова «Английските fruits и руските плодове (контрастивни бележки)». Авторите ѝ отбелязват, че за РЕ важни признаци, по които се категоризират плодовете, са техният *размер* и *начина на употребаването им като храна*. Когнитивният класификатор за английския език е, че плодът е покрит с *ципа/кожа*, размерът на плода и това, че той може да се вземе с ръка, не е релевантно. Изводът на изследователките е, че на английската дума **fruits** по-скоро съответствува руското **плод** (Попова, Хаустова 1998).

Според друго изследване за китайското езиково съзнание признакът малък размер за дребноплодните овощни видове не е съществен.

Какво трябва да разбираме, когато казваме *плодове*? Има много понятия, които се различават по съдържание като научни и „наивни” понятия. За българското и руското съзнание за плодовете изпъква признакът сладък вкус. Обаче динята и пъпешът не могат да бъдат включени в тази категоризация, докато средният носител и на БЕ и на РЕ ги смята за плодове. Не съответства на този признак и лимонът с киселия си вкус.

чаше, сладкие плоди дeрeвeв и кустарников. Означава в эту классификацию нeльзя включить бахчевые культуры, такие как дыня и арбуз, которые носитель русского и болгарского языка все же считает фруктами. Не полностью отвечает этой классификации лимон со своим кислым вкусом. Е.В. Дзюба подробно разработва класификацията на плодовете от когнитивни позиции, посочвайки различните съществуващи класификации – ботаническа, търговска и др. Е. Шмельова и А.Д. Шмельов посочват, че плодовете растат на дърветата, дребноплодните овощни видове – на храсти. Авторите посочват и размера, като признак на плодовете. Дребноплодните овощни видове (РЕ *ягоди*) могат да се вземат с два пръста и те могат да са диви и култивирани, а плодовете растат само в градината.

В руското членение на света съществува разряд *ягоди*, а в БЕ – отсъства. В БЕ, както отбелязва Б.Ю. Норман има разряд *боровинки*, който няма аналог в РЕ. За българското езиково съзнание вишната не е дребноплоден вид, а за руското – е. Класификацията се затруднява и от факта, че често в названието на ягодите в руското разбиране на думата в БЕ се появява компонентът *грозде*: *цариградско грозде*. Развоят на славянските езици показва, че в праславянския език-основа са съществували доста неясни понятия. като доказателство можем да посочим диалектната употреба *ежевика* вместо *малина* в РЕ и др. От един и същи признак, намиращ се в основата на наименованието, са се развивали различни лексеми с различен денотат.

Няма да е излишно да кажем, че в БЕ има и дума *овошки* – плодни дървета. Между българските лексема *овошка* и съчетанието *плодно дръвче* има синонимични отношения. Руското словосъчетание *фруктовый сад* има съответствие в БЕ – *овощна градина*.

При провеждането на сопоставителни изследвания важен е въпросът от позицията на кой език се правят. Всяко изследване, направено от позициите само на единия език е

ущърбно. Затова сме се постарали да вземем пред вид и значението на българската лексема *плод*. Според „Речника на българския език” на ИБЕ на БАН значенията са :

1. Рожба на растение, което съдържа семе/ *только в ед.ч. собир.* 2. Всичко, което е родило дадено растение или растенията от дадена нива, местност и под. като едно цяло: *добър плод на лозята*. Това значение съвпада със значението ‘*реколта*’ (‘*урожай*’ в РЯ). 3. Рожба на растенията, която се употребява за ядене, обикновено в суров вид; овошки, овощия. 4. Зародиш на човек или животно. 5. Резултат на усилия.

Ако изхождаме от превода на руската лексема *фрукты* на БЯ – *плодове*, то в работата трябва да бъдат разгледани също дребноплодните овощни видове и най-вече техните плодове, черупчестите плодове и културите от сем. тиквови като пъпеш и диня.

Следва да посочим, че българите признакът *може да се държи в рука* не е релевантен.

В работата си сме направили опит да разгледаме не само лексемите, които са в класа *фрукты*, но и в групата *ягоди* и в класа *орехоплодне* в РЕ, изхождайки от значенията на българската лексема *плод*.

3. Концепт „ябълка” в българската и руската лингвокултура

Анализът на концепта „ябълка” в българската и руска лингвокултура показва, че този концепт е в ядрото на концептуалното поле „плодове”. Изводите, които могат да се направят са следните:

- 1) В двете лингвокултури концептът “ябълка” заема централно място. Свидетелство за това е широката представеност на концепта по всички показатели;
- 2) *Култът към мъртвите* и митологемата *задгробен живот* отразяват митологичното равнище;
- 3) На религиозно равнище и на общокултурно ябълката прездставлява символ на *първородния грях* в Библията. В руската и българската лингвокултури тук има съвпадение. Този мотив е свързан и с *митовете за първия човек и сътворението на света*;
- 4) Символ на любовта в българския фолклор;
- 5) Символ на младостта в руския фолклор (*молодильные яблоки*);
- 6) символ на здравето в Русия и в България;
- 7) символ на раздора в Древна Гърция – митологемата е преминала в българската и руската култура;
- 8) символ на *дървото на живота* – митологема и в двете култури;
- 9) еталон за женската красота и красотата на девойката в българската и руската лингвокултура;
- 10) символ на плодородието, продължението на рода в България;
- 11) символ на Родината в България (картините на Вл.Димитрова-Майстора) и в Русия (*антоновские яблоки, партия „Яблоко”*);
- 12) символ на Ню Йорка – представлява международен символ;
- 13) символ на Земята в руската култура;

- 14) символ на компанията Apple – нахапаната ябълка. Влияние на американската култура и в двата езика.
- 15) Яблочки:
 - 1) символ на сексуалността в РЕ – *мошонки, женская грудь*;
 - 2) символ на революцията и матросите в РЕ – песен и танц на матросите-революционери.

4. Концептът „грозде” в българската и руската лингвокултура

В българското езиково съзнание концептът „грозде” и концептът „ябълка” заемат ядрото на концептуалното поле „плодове”. Голямото разпространение на гроздето по българските земи е причина за богати асоциации в българското езиково съзнание. Ако обобщим изводите за концепта „грозде” в двете лингвокултури, трябва да отбележим:

- 1) символ на плодородието, мъжкото начало и продължението на рода в БЕ и в РЕ;
- 2) на етапите в живота на човека;
- 3) еталон на красотата;
- 4) митологема на *рая*;
- 5) символ на тялото Христово в религията;
- 6) *зелен виноград* и *гроздето е кисело* – метафора за непостижима цел;
- 7) знак на българския дух, религиозна и етническа идентичност, защото отглеждането на лозята и винарството са били част от различията между българското население и турците-поборители. За българската езикова личност има много по-голямо значение и представлява по-голяма ценност, отколкото за руската езикова личност.

5. Концептът „круша” в българската и руската лингвокултура

- символ на женските гърди в БЕ;
- метафора за предмет, който по форма наподобява крушата. В РЕ такава употреба е по-честотна, което показва асиметрията между двата езика;
- символ на любовта и майчинството при българите;
- *кривите круши* са символ на недовършената работа, на несбъднатите надежди в българската лингвокултура.

6. Концепт “слива” в руската и българската лингвокултура

- метафора на младо наивно момиче в БЕ;
- еталон за пълна фигура в БЕ;
- *троянска сливова* – представлява един от символите на България;
- символ на плодородието и продължаването на рода в БЕ. Свързана е с митологемата за *световното дърво*;
- символ на женската сексуалност в българската лингвокултура;
- еталон за нос на алкохолик в руската лингвокултура.

7. Концептите “вишна” и “череша” в руската и българската лингвокултура

А) Черешня/ череша:

Концептът “череша” в българската лингвокултура е по-ясно изразен, отколкото в руската.

- череша – еталон на красотата на девойката в БЕ: *очи като черешки*;
- черешки – връзка с определен период от късната пролет и началото на лятото, когато се появяват първите плодове. В България това са черешите. Виж например: *Баба деда на черешки кликала, дядо ѝ се чак по дренки откликал*;
- *черешова задушница* – култ към мъртвите;
- жестът, свързан с първите изяждани плодове – черешите в България представлява памет за *поглъщането на първите плодове и култа към природата*;
- *черешово топче* – символ на Априлското въстание против турците през 1876 година, спомен за героичното минало;
- *черешката на тортата* – до известна степен съответства на руското *изюминка*, българският израз е синоним на най-хубавото, което ни очаква.

Б) Вишня/вишна:

- символ на родния дом, детството и младостта: Д. Дебелянов *«Помниш ли, помниш ли тихия двор / Шъпот и смях в белоцветните вишни?»*
- еталон на красотата на девойката в Русия: *губки-вишенки, смуглая как вишня, глаза как вишни*;
- символ на изоставената жена и нещастната любов: филмът «Зимняя вишня», песента на Тони Димитрова по стихове на Благослав Димитрова;
- символ на сладкия вкус в Русия: *сладкая как вишня, вишневка*;
- «Вишнева градина»: символ на изгубения рай, разкъсаната връзка с природата, символ на семейството и домашния уют

8. Концепт “праскова” в руската и българската култура

Съпоставяйки концептите „персик” и „праскова” в руската и българската лингвокултура, бихме могли да посочим следните им функции:

- в християнската култура – символ на спасението. Налице е зона на съвпадане в двете лингвокултури;
- символ на любовта в БЕ;
- еталон за нежна като кадифе кожа на младо момиче и момче в двете лингвокултури;
- символ на младостта в РЕ и в БЕ;
- един от символите на живота в БЕ.

9. Диня и пъпеш

9.1. Концепт “пъпеш” в руската и българската лингвокултура

1) В българското езиково съзнание пъпеша се свързва с жълт цвят на лицето и с глупав човек;

2) В БЕ тази култура, отглеждана на бостана е репрезентирана с три лексеми, показващи историческото развитие на страната (пъпеш, каун и пипон);

3) В РЕ, както и в БЕ, главата също сравняват с пъпеш, но не по признака празен, т.е. глупав, а по дължина.

9.2. Концепт “диня” в руската и българската лингвокултура

- 1) Арбуз в РЕ и диня в БЕ обикновено свързват с кръгла форма, червен цвят, сладък вкус;
- 2) на времето в Русия, когато са да връщали сватове, са им давали диня;
- 3) необичайно за българите е съчетанието *арбузний мед*;
- 4) в РЕ голямата по размери глава сравняват с диня.

11. Цитрусови плодове

11.1. Концепт “лимон” в руската и българската лингвокултура

- 1) В двете лингвокултури съвпадат преките значения на думата *лимон*.
- 2) Руската лексема *лимон* има и преносни значения.
- 3) В РЕ има повече думи, отколкото в БЕ с корен лимон-. Както бе отбелязано, причина за това е наличието на глагола *лимонить* и производните от него глаголи.
- 4) Образността, изразена в ФЕ и УС, съвпада в двете лингвокултури.
- 5) На равнище паремии се наблюдават различия, които отразяват историята на всеки един от славянските народи.
- 6) Интернационалните моменти са представени в словосъчетанието *Лимонадный Джо (Лимонадения Джо)*, *принц Лимон*, а също и с думата *лимончелло (лимончело)*.
- 7) Национален колорит имат съчетанията: *солунски лимони, павловский лимон*.
- 8) И в руската и в българската лингвокултура може да се проследи митологичната връзка на лимоните и ябълките като златни плодове.
- 9) В руското съзнание има и концепт “пари”, в който влизат лексемите *деньги, баксы, капуста, лимон* в значение на ‘милион’ и др.

11.2. Концепт портокал в руската и българската лингвокултура

- 1) В обоих языках есть совпадение на уровне денотата;
- 2) В РЕ и в БЕ портокала свързват с характерния за него цвят;
- 3) В РЕ лексемата има и преносно значение, употребявано в жаргона на престъпниците.
- 4) Увеличеното потребление на портокалите в двете страни е на път да го превърне в прототипичен плод наред с ябълката.

10. Ягодни култури и техните плодове

10.1. Концепт “ягода” в руската лингвокултура

- 1) В РЕ се отделя специален клас *ягоды*, който няма съответствие в БЕ. В РЕ *ягоды* е родово понятие, а названията на различните плодчета са видови понятия.
- 2) В РЕ ягодите се свързват смоминството, със сладкия вкус.

10.2. Концепти “градинска ягода” и “горска ягода” в руската и българската лингвокултура

- 1) Клубничка и земляничка са символ на сексуалните отношения в руската лингвокултура;
- 1) Тези плодчета и в РЕ и в БЕ са свързани с червения цвят, но в РЕ съществуват названия на различните оттенъци на червения цвят, отразяващи цветовете на многобройните видове дребни плодчета.

10.3. Концепт “малина” в руската и българската лингвокултура

- 1) В руското езиково съзнание *малината* се асоциира със сладък вкус, младост, красотата на девойката, родния край.
- 2) В РЕ съществува по-голямо словообразователно гнездо с корн *малин-*, отколкото в БЕ.
- 3) В РЕ има значително количество паремии, приказки, загадки, скоропоговорки с компонент малина. Съвременните песни, в които се пее за малината, имат огромна популярност.
- 4) Положителното отношение на носителите на РЕ към малината умело се използва при създаването на реклами и названия на банкови продукти и услуги.
- 5) Малина представлява еталон за красиви момински устни, красота, сладост, символ е на богатия и спокоен живот.
- 6) В руския фолклор малината представлява символ на щастливия живот, а калината – на тежката женска съдба.
- 7) В „Българо-руския фразеологичен речник” не са представени ФЕ с компонент малина. „нравствените закони” са разпределени в паремиятес компоненти *ябълка, круша, грозде, слива*.
- 9) В българската лингвокултура ягодовите култури и малината като една от тях заемат по-скромно място. Странни за българското езиково съзнание изглеждат *ягодка малины, малиновый пиджак*, което просто се възприема като сако малинов цвят и не поражда отрицателните конотации, които поражда в руското съзнание. Национален колорит имат също *малиновый звон, желтая, черная, белая малина*, “*малинка*” като названия на мъжки списания.
- 10) Руската езикова личност възприема като необичайни характерните за БЕ “*малинки*”, когато става дума за „гафовете” на политиците, мечка-малинарка, липсата на паремии, приказки с този компонент в БЕ,

В двете култури има общи интернационални моменти. Руската песен „Калинка-малинка моя” е навлязла не само в българската, но и в много други култури по света.

Като цяло можем да обобщим, че и в двете култури отношението към малината е положително, но в руската е изразено по-силно.

10.4. Концепт “рябина” в руската лингвокултура

- 1) В русской лингвокультуре *рябина* представлява не само название на дърво, но освен това е свързана с женското начало, тежката женска участ.
- 2) За представителите на руската лингвокултурна общност *рябина* представлява символ на родината.
- 3) В българската култура отсъстват допълнителните конотации и асоциации, характерни за руската дума *рябина*.
- 4) На денотивно равнище в двата езика има съответствие, но то е известно само на тесните специалисти.
- 5) Типично руски са съчетанията *рябина кудрявая, гроздья рябины, рябиновые бусы*.
- 6) Концепт “рябина” в РЯ включва още сродни думи слов, урбаноними и антропонимични названия, гатанки, ПТ.
- 7) В традиционната руска култура офиката е играла предпазваща роля, свързвали са я със създаването на ново семейство, служила е за украшение, храна за птиците през зимата, използвали са я в приготвянето на храна. Всички тези функции я правят ценност за руското съзнание.
- 8) Офиката има руски национален колорит, а за българина не представлява ценност и отношението към нея е неутрално.
- 9) В руското езиково съзнание концептът „рябина” е свързан с красотата на девойката, с моминството, с темата за самотата на девойката илики или жената.
- 10) В БЕ словосочетанието *рябиновый цвет* няма съответствие.

10.6. Концепт “шипка” в руската и българската лингвокултура

- 1) В руското езиково съзнание шипката заема по-скромно място, отколкото в българското. Обяснението по всяка вероятност е свързано с това, че в Русия по сравнение с България има много повече по количество и по-разнообразни видове ягодови култури. Затова за носителите на РЕ шипката е само една от тях. Освен това има много по-приятни на вкус ягодови култури.
- 2) Неочаквани за представителите на руската лингвокултурна общност са *шипков мармалад, люта шипка*, а за българите – *кисель и пюре из плодов шиповника*.
- 3) Врѣх Шипка предизвиква подобни асоциации, свързани с тежките боеве, големите загуби в жива сила и победата в Руско-турската война от 1877-1878 г.
- 4) В БЕ са представени паремии, устойчиви сравнения, скоропоговорки, гатанки с компонент шипка. В РЕ също се срещат гатанки.
- 5) В руския и българския фолклор няма приказки за шипката.

10.6. Концепт “трънки” в българската лингвокултура

- 1) В РЕ и в БЕ има съвпадение между *трън*, *трънка* и *терновик* на денотативно равнище;
- 2) В българската лингвокултура са зафиксирани по-голямо количество антропониими и топоними, свързани с думите *трън*, *трънка*.
- 3) В българската лингвокултура са представени повече паремии с компоненти *трън*, *трънка*, отколкото в руската;
- 4) В двете лингвокултури приемането на християнската религия е оказало влияние върху конотациите и асоциациите, свързани с трънката. Трънката е символ на страданията, а *неопалимая купина* е свързана е изразител на идеята за вечното съществуване и със света Богородица и непорочното зачатие.

10.7. Концепт ”къпина” в руската и българската лингвокултури

В концепта в БЕ са запазени древни митологични представи.

10.8. Концепт “морощка” в руската лингвокултура

- 1) Отношение на носителите на РЕ към този вид северна къпина е положително, защото тя има подмладяващо действие, използва се в в кулинарията.
- 2) Трябва да направим извода, че в българската лингвокултура в този случай може да се говори за лакуарност. Концептът “вид северна къпина” отсъства в българската лингвокултура.

10.9. Концепт “глогинки” в руската и българската лингвокултура

Този концепт

10.10. Концепт „крыжовник” в руската лингвокултура

- 1) Думите *крыжовник* и *цариградско грозде* съвпадат на равнище понятие.
- 2) *Крыжовник* е представен в руската лингвокултура с паремии, устойчиви сравнения, което е свидетелство за националната му образност.
- 3) В руската лингвокултура *крыжовник* е символ на еснафството.
- 4) В българската лингвокултура концептът “цариградско грозде” отсъства.
- 5) Руското УС *глаза зеленые как крыжовник* има национална образност и колорит.

10.11. Концепти “черни боровинки” и “червени боровинки” в руската и българската лингвокултура

- 1) В българската категоризации на плодовете се отделя клас *боровинки*, но това не е присъщо на руската категоризация;
- 2) В РЕ съществуват названия на една ягода;
- 3) Думите *черника* и *брусника* в РЕ са образувани от названията на цвета на плодчетата, а *боровинка* – от думата *бор* в БЯ;

4) Само в руската кухня се приготвят *кисели* и *морсове* (специална напитка от тези плодчета) от тези плодчета.

10.12. Концепт “клюква” в руската лингвокултура

- 1) В българската лингвокултура има лакуна на денотативно равнище, на равнище образност и на аксиологично равнище.
- 2) В руската лингвокултура лексемата *клюква* е представена на равнище национална образност (в сравненията), в гатанките и паремииите.
- 3) За руската езикова личност блатната боровинка представлява ценност, тъй като е богат източник на витамини и намира проложение в кулинарията.

10.13. Концепт “калина” в руската и българската лингвокултура

- 1) Калина в руското езиково съзнание се свързва с нещастна любов, със семейния живот на жената, със свадбените обичаи;
- 2) В българската лингвокултура концептът „калина” не е толкова ярко представен, както в руската.

10.14. Концепт “дренки” в българската лингвокултура

- 1) В БЕ съчетанията *по дренки*, *по черешки* са средство за изразяване на определено време (месец) от годината.
- 2) В БЕ *дряновица* предизвиква асоциация с физическо наказание. В РЕ асоциация от такъв вид предизвикват изразите *дать березовой кашки*, *исхлестать ремнем*, *ветвями*, *пороть розгами* и др.
- 3) В БЕ *дряна* свързват с идеята за живот, здраве, дълголетие, настъпване на пролетта.
- 4) В България този храст се използва в коледните и новогодишни обичаи.
- 5) В руската лингвокултурна общност дрянът не предизвиква толкова голямо количество асоциации и конотации, тъй като за носителите на РЕ дрянът е само една, при това не най-вкусната ягодова култура. В руското съзнание дрянът е свързан с различни дребни изделия от него и с качеството на дървесината.
- 6) В руското езиково съзнание липсва концептът “кизил”.

12. Екзотични плодове

12.1. Концепт „банан” в руската и българската лингвокултура

В руската и българската лингвокултура концептът „банан” е заимстван. През последните години във връзка с разширяване на търговските отношения със страните, където расте бананът, потреблението му се увеличава и това предизвиква промени в мястото на плода в концептуалното поле.

12.2. Концепт „ананас” в руската и българската лингвокултура

Концептът „ананас” е бил заимстван в двата езика. – от достъпен на по-заможните слоеве и в определени страни плод се превръща в популярен плод.

13. Черупчести плодове

13.1. Концепт “орехи” в руската и българската лингвокултура

Концептът „орехи” е широко представен с употребата си в паремии, народни приказки, и други фолклорни жанрове. Той е ценност и двете разглеждани лингвокултури.

13.2. Концепт „кестен” в българската и руската лингвокултура

1) В руската и в българската култура концептът “кестен” заема периферийно място.

2) В руското езиково съзнание кестенът е свързан с юга, а в българското – със центъра на София и с град Стара Загора.

В двата языка концепта свързат с Франция. Дори ФЕ *таскаць каштаны из огня (вадя кестени от огъня)* е калка от френски език

Заклучение

По всяка вероятност процесът на събиране на информация, за да се разкрие възможно най-пълно концептуалното поле „плодове” в двете съпоставяни лингвокултури, е продължителен, а може би дори безкраен. Следователно, разглеждаме направеното проучване като първи етап на изследвания с такъв характер. Събраният материал представлява „база данни”, който може да се допълва.

Задачите, поставени в началото на дисертацията, до голяма степен са решени. Събрани са заедно значенията на думите, представляващи названия на плодовете в руски и български език от лексикографски източници – тълковни речници, речници на новите думи, обидните думи (в БЕ), на евфимизмите и семантични речници (в РЕ), речници на ученическия и младежкия жаргон, данни от Интернет. Този голям по обем материал позволява най-подробно да се разкрият значенията на думите, които са названия на плодове и на концепти.

Съпоставителният анализ показва, че денотативните значения почти винаги съвпадат. Сигнификативните значения отразяват националното своеобразие. Ако използваме терминологията на В. И. Карасик, трябва да отбележим, че понятийните компоненти с малки изключения съвпадат в концептуалното поле ”плодове”, а образните и емоционалните компоненти не съвпадат. Като пример можем да разгледаме концепта „грозде” в двете лингвокултури. За носителя на българския език този концепт е емоционален – с него са свързани надеждите за богатата реколта, радостта от качеството на гроздето, виното и ракията, гордостта на лозарите и винарите.

Друг пример е концептът „рябина” в руската лингвокултура. На ниво понятие той има съответствие в българската лингвокултура – офика, но на образно и емоционално ниво – няма и това го прави лакуна. Може да се направи изводът, че този концепт съществува само в руската лингвокултура.

Анализът на словообразователните деривати на думите – названия на плодовете показва по-голямата или по-малката степен на разпространение на концепта. В руския език са фиксирани по-голямо количество думи, отразяващи различните оттенъци на вишневия цвят, отколкото в българския език. Такива факти биха могли да се отразяват

в лексикографията. В двуезичните речници могат да намерят приложение руските съответствия на българската дума *вишня* – *дюк, черешия* в РЕ. Не са отразени в речниците и значението на *малинки* като ‘бисери на политиците’ и др.

Необичайни за българите са руските съчетания *виноградная теплица* (оранжерия за грозде), *губки как вишенки* (устни като вишни), *моченые яблоки* (туршия от ябълки) и други, а за руската езикова личност – *очи черешови* (глаза как черешни), *сладка вишня, варя ракия* (варить ракию) и др.

Анализът на устойчивите сравнения, които отразяват националното светоусещане и образността на мисленето на езиковата личност, показва случаи на съвпадение на образността в двата езика и на разлики, отразяващи националния колорит. В двата езика красивата девойка е сравнявана с ябълка (*хубава като ябълка, сякаш е златна ябълка, Девка – что твое яблочко!*). Обаче в руския език носът на пияницата прилича на слива (*нос сизый/фиолетовый как слива*), а за българина прилича на червена камба или патладжан (*червен нос като камба, нос като патладжан*).

Количеството на паремии в двата славянски езика е показател за фразеологическата им активност. И в двата езика съществуват голямо количество паремии с компонент *ябълка*, но в РЕ те са повече. В РЕ не намерихме паремии с компонент *слива*, въпреки че има устойчиви сравнения с този компонент. В България навсякъде отглеждат череша, а за Русия са по-характерни вишните. Затова за българското езиково съзнание са характерни устойчивите сравнения с компонент *череша*, а за руското – с компонент *вишня*.

Направеният анализ позволява да се стигне до извода, че в руското езиково съзнание концептът „ябълка” заема централно място. За българите „ябълката” също е на първо място, обаче, така да се каже, „относителното ѝ тегло” е малко по-малко, тъй като наред с нея са централни и концептите „грозде”, „круша”, „слива”. В ядрото на българското концептуално поле „плодове” се намират концептите „ябълка” и „грозде”, а след тях – концептите „круша”, „слива”, „праскова”, „диня”, „пъпеш” и т.н. На периферията се намират дребните плодове като ягоди, малини, боровинки и др.

В руската лингвокултура в центъра на ядрото на полето „плодове” е „ябълката”, а в околядрената зона са „вишната”, „ягодите” (в руския смисъл на думата), „крушите”, „сливите” и т.н. В РЕ съществува клас *ягоди*, който няма съответствие в БЕ, но в БЕ, както посочна Б.Ю. Норман има клас боровинки, на който липсва аналог в РЕ.

Естествено, тези изводи са направени въз основа на традиционната култура, а, както е известно, традиционната картина се променя с времето. Следователно, за младите поколения българи и носители на руския език нещата стоят малко по друг начин. Допълнителни сведения би могъл да даде един насочен асоциативен експеримент сред представители на тази възрастова група.

Етимологията на думите представлява сигурен източник на образа, поставен в основата на думата или на информацията откъде този плод е бил докаран в страната. Примери за това са думите *портокал* в БЕ и *апельсин* в РЕ. Етимологията хвърля светлина и върху някои разпространени заблуди, породени от народната етимология.

Ексерпираният материал налага извода, че редица псевдоними на български писатели и поети, са свързани с ботаниката – *Ран Босилек, Елин Пелин, Калина Малина*. В РЕ се наблюдават подобни факти като Едуард Лимонов, Остап Вишня и др.

В РЕ сред названията на улиците (годонимите) често се срещат прилагателни към думата улица, които се употребяват без самата дума. Това са *Вишневая, Рябиновая, Виноградная* и др. В БЕ също се срещат названия на годоними и жилищни комплекси, свързани с плодове, но не във формата на прилагателни – *Кайсиева градина, Черешов цвят* и т.н.

Годишните времена в БЕ са не само *лято, пролет, есен, зима*, но и разпространения начин за по-точно определяне на времето чрез назоваване на перида, характерен за узряването на различните плодове: *Да живееш от боб до череши!*; *Да живееш от карпузи до грозде!*; *Да живееш от тикви до кратуни!* Освен тези примери, които са български проклетия, подобни примери се срещат и в паремии: *Дядо баба по череши кликал, баба се по дренки откликала.*

Анализът на концептуалното поле „плодове” ни позволява да на правим следните изводи по отношение на символното и еталонното значение на лексемите – названия на плодовете. Ягоди/ ягоди и други дребни зърнести култивирани и горски плодове:

Само за българската традиционна култура са били характерни обръщенията към роднините от страна на мъжа или жената, производни от фитоними: босилка, върбинка, дуня, калина, кралица, круша, малина, трендафила, търница, ябълка, яворка, ягодица, дренко и др. (см. об этом более подробно в работе Халиолчев 2016: 89-93).

Ще отбележим, че в РЕ се наблюдава по-детайлно разграничаване на оттенъците на вишневия цвят, отколкото в БЕ. Съществуват и оттенъци на червения цвят като производни от названията на други дребноплодни горски плодове: *клюквенный* (с цвят на блатна боровинка), *брусничный* (с цвят на червена боровинка), *рябиновый* (с цвят на плодчетата на офиката, оттенък на оранжевия цвят). Те нямат аналози в БЕ.

Проведеният анализ показва, че в думите *малинки* се е появило ново значение в БЕ – ‘гафове’ на политиците, че в РЕ и в БЕ се е появила нова дума *лимончелло/ломончело*, че наред с *ябълка* вече се е появила и *екоябълка*. Приставка *еко-* може за де прибавя и към други съществителни, назоваващи плодове.

Определени са концептите в двата езика, които влизат в ядрото, зоната около ядрото и периферията на концептуалното поле „плодове” в двата езика. Чисто когнитивно изследване за плодовете в РЕ е направено от Е.В. Дзюба. За БЕ не сме провели чисто когнитивно изследване, тъй като в изследване с подобен характер трябва да бъдат обхванати всички названия на плодовете.

Бихме могли да отбележим още една сфера на приложение на изучаването на концептите – намаляването на количеството на непознатите думи. Сравнявайки концептите, ние получаваме информация за значение на непознатите думи в чуждия и обогатяваме речника си и на родния си език.

Събраният в процеса на работата материал представлява „база данни”, в която могат да се внесат нови значения или употреби на думите, представляващи названия на плодове, а по-думите на видния физиолог И. Павлов, фактите са „въздухът за учения”.

Нашето мнение е, че пред изследователите, работещи в това направление, се откриват по-нататъшни перспективи.

Първо. Възможно е провеждането на изследвания само върху определени речеви жанрове.

Второ. Изследването може да се проведе сред различни по пол, възраст, ниво на образование респонденти.

Трето. В изследванията може да се проследи историческото развитие на всеки един концепт.

Четвърто. В съпоставката могат да бъдат включени и други езици с цел да се направят някои типологични паралели.

В заключение ще кажем, че емпиричният материал потвърди изложената в началото хипотеза. Въпреки близостта, определена от генетичното родство на двата езика, географската близост, религиозното единство, историческите взаимовлияния, въпреки значителния пласт интернационална лексика и културни влияния, въпреки редица съвпадащи моменти в двете култури, конотациите, асоциациите в РЕ и в БЕ, свързани с отделните плодове, притежават национален колорит в резултат на различния климат, различното географско местоположение, различния генотип и манталитет на народите, собствената история и различните външни влияния върху анализиранияте култури

Списък на приетите съкращения

РЕ – руски език

БЕ – български език

ПФ – прецедентни феномени

ПТ – прецедентни текстове

ПИ – прецедентни изказвания

ПИМ – прецедентни имена

ПС – прецедентни ситуации

ФЕ – фразеологизъм

УС – устойчиво сравнение

СМИ – средства за масова информация

ФЕ – фразеологизъм

УС – устойчиво сравнение

Библиография

Аврамова 2003: Аврамова В. Н., *Концептосфера оценочности в национальной языковой картине мира (I)*. В: *Проблемы когнитивного и функционального описания*

русского и болгарского языков. Вып. второй. Шумен, Унив. изд-во «Епископ Константин Преславски», 2003, с. 109-117.

Аврамова 2004: Аврамова В.Н., *Концептосфера оценочности в национальной языковой картине мира (II).* В: *Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. Вып. третий.* Шумен, Унив. изд-во «Епископ Константин Преславски», 2004, с. 17- 30.

Аврамова 2007: Аврамова В., *Лингвокультурология,* Шумен: УИ «Епископ Константин Преславски», 2007. – 244 с.

Аврамова 2015^а: Аврамова В., *Концептуализация времен года в русской и болгарской ментальности.* В: *Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. Вып. 9.* Шумен, УИ «Епископ Константин Преславски», 2015, с. 169-193.

Антология концептов 2005-2011: *Антология концептов.* Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 1-8. Волгоград: Парадигма, 2005-2011.

Апресян 1995: Апресян Ю.Д., *Образ человека по данным языка: попытка системного описания.* «Вопросы языкознания», №1, 1995, с. 37-67.

Аскольдов 1997: Аскольдов С.А. *Концепт и слово.* с.267-279. В: *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология,* Москва: Academia, 1997. – 320 с.

Бабушкин 2009: Бабушкин А.П., *Типы концептов: повторение пройденного и новые проблемы.* В: *Значение. Смысл. Концептосфера. Межвузовский сборник научных трудов.* Под общей ред. И.А. Стернина, А.С. Кравеца. Воронеж: «Истоки», 2009, с. 39-44.

Бартминьский 2005: Бартминьский Е., *Языковой образ мира. Очерки по этнолингвистике.* Москва: Индрик, 2005. – 528 с.

Богин 1984: Богин Г.И., *Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов.* АДД. Ленинград 1984. – 31 с.

Буров 2004: Буров С., *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността,* Велико Търново: Фабер, 2004. – 436 с.

Вакарелски 1977: Вакарелски Хр., *Етнография на България,* София: Наука и изкуство, 1977. – 676 с.

Вежбицкая 1996: Вежбицкая А., *Язык. Культура. Познание.* Москва: Русские словари, 1996. – 416 с.

Вендина 1998: Вендина Т.И., *Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм),* Москва: Индрик, 1998. – 240 с.

Верещагин, Костомаров 1973: Верещагин Е.М., В.Г. Костомаров, *Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного,* Москва: Издательство Московского университета, 1973. – 235 с.

Верещагин, Костомаров 2005: Верещагин Е.М., В.Г. Костомаров, *Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы*. Под ред. Ю.С. Степанова. Москва: Индрик. 2005. – 1040 с.. Москва: Наука, 1977, с. 162-189.

Витанова 2012: Витанова М., *Човек и свят. Лингвокултурологични проучвания*, София: Бул-Корени, 2012. – 208 с.

Владова 2001: Владова И., *Лингвокултурологическая двойственность переводного художественного текста*. с. 271-280. В: *Слово*. Юбилеен сборник, посветен на 70-годишнината на проф. Ирина Червенкова. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2001. – 312 с..

Воркачев 2013: Воркачев С.Г., *Studia selecta: избранные работы по теории лингвокультурного концепта*, Волгоград: Парадигма, 2013. – 167 с.

Воркачев 2016: Воркачев С.Г., *Страна своя и чужая: идея патриотизма в лингвокультуре*. Москва: ИНФРА-М, 2016. – 151 с.

Воробьев 1997: Воробьев В.В., *Лингвокултурология. Теория и методы*, Москва: Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 1997. – 352 с.

Гаврилова Р., *Колелото на живота*, София: Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 1999. – 450 с.

Гачев 2008: Гачев Г. *Национальные образы мира. Элада, Германия, Франция: опыт экзистенциальной культурологии*. Москва: Логос, 2008. – 424 с.

Георгиева 2011: Георгиева С., *Русская фразеология в зеркале болгарского языка*, София: Heron Press, 2011. – 151 с.

Гумбольдт 1984: Гумбольдт В. фон, *Избранные труды по языкознанию*. Пер. с нем. Под. ред. и с предисл. Г.В. Рамишвили. Москва: Прогресс, 1984. – 400 с.

Гумбольдт 1985: Гумбольдт В. фон, *Язык и философия культуры*. Общ. ред. и вступ. статья А.В. Гулыги, Г.В. Рамишвили. Пер. с нем. яз. М.И. Левиной и др. Москва: Прогресс, 1985. – 452 с.

Дзюба 2015: Дзюба Е.В.¹, *Лингвокогнитивная категоризация в русском языковом сознании*. Екатеринбург: Уралский гос пед. ун-т, 2015. – 286 с. Дзюба 2015: Дзюба Е.В.², *Категоризация ягод в научной, лексикографической, торговой, кулинарной и бытовой картинах мира*. «Вестник Брянского ун-та». 2015. №2, 44-49 с. Димитрова 1989: Димитрова С., *Лингвистична относителност*. София: Наука и изкуство. – 195 с.

Занглигер 1999: Занглигер В.Ф., *О функции пословиц в речи*. В: *Материалы VII международного симпозиума МАПРЯЛ'98. Лингвистические, культурологические и методические вопросы обучения русскому языку как иностранному*. Доклады и сообщения (В.-Търново, 9-12 апреля 1998). Велико Търново: Знак 94, 1999, с. 129-132.

Иванова 2012: Иванова Н., *Ценностни аспекти на разбирането. Концептът “успех” в българската, руската и британската речева практика*. Бургас: ЛибраСкорпио, 2012.– 200 с.

- Карасик 2002: Карасик В.И., *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
- Карасик 2009: Карасик В.И., *Языковые ключи*, Москва: Гнозис, 2009. – 406 с.
- Карасик 2010: Карасик В.И., *Языковая кристаллизация смысла*, Москва: Гнозис, 2010. – 351 с.
- Карасик и др. 2005: Карасик В.И., О.Г. Прохвачева, Я.В. Зубкова, Э.В. Грабарова, *Иная ментальность*. Москва: Гнозис, 2005. – 352 с.
- Карасик, Стернин 2007: Карасик В.И., И.А. Стернин (ред.), *Антология концептов*, Москва: Гнозис, 2007. – 512 с.
- Караулов 1987: Караулов Ю.Н., *Русский язык и языковая личность*, Москва: Наука, 1987. – 264 с.
- Китанова, Легурска 2008: Китанова М., П. Легурска, *Тематичен речник на народния* (2009), с. 81-88. Китанова 2009²: *Концептът жена в българските и руските пословици и календар*, София, 2008 г. Изд. “Марин Дринов”, БАН, – 150 с.
- Китанова 2009¹: Китанова М., *Отношенията между родители и деца според българските пословици*. «Българска реч», №1-2, XV поговорки. «Български език», №2, LVI (2009), с. 46-55.
- Китанова 2010¹: Китанова М., *Концептът семейство в българските пословици и поговорки*. В: *Етнолингвистични етюди*. Велико Търново: ИК «Знак 94», 2010, с. 99-134.
- Колесов, Пименова 2017: Колесов В.В., М.В. Пименова, *Введение в концептологию*, М.: ФЛИНТА: Наука, 2017. – 248 с.
- Корнилов 2014: Корнилов О.А., *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*, Москва: КДУ, 2014. – 348 с.
- Красных 2002: Красных В.В., *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций*. Москва: Гнозис, 2002. – 284 с.
- Красных 2003: Красных В.В. «Свой » среди «чужих»: миф или реальность?, Москва: Гнозис, 2003. – 375 с.
- Липовска 2009: Липовска А., *Русско-болгарская лексикография: традиции и тенденции развития*, София: Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 2009. – 215 с.
- Лихачев 1985: Лихачев Д.С., *Письма о добром и прекрасном*. Эл. ресурс: http://modernlib.ru/books/lihachev_dmitriy/pisma_o_dobrom_i_prekrasnom/read/
- Лихачев 1990: Лихачев Д.С., *О национальном характере русских*, «Вопросы философии», №4, 1990, с. 3-6.
- Лихачев 1997: Лихачев Д.С. *Концептосфера русского языка*. В: *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология*, Москва: Academia, 1997, с. 280-287.
- Лосев 1982: Лосев А.Ф., *Знак. Символ. Миф*. Москва: Издательство МГУ, 1982. – 480 с.

Лотман 1999: Лотман Ю.М., *Внутри мыслящих миров. Человек – текст– семиосфера – история*. Москва: «Языки русской культуры», 1999. – 464 с.

Маврова 2016: Маврова А., *Концепт как лингводидактическая категория*. «Чуждоезиковое обучение», №2/2016, с. 217- 224. Маслова, Пименова 2016: Маслова В.А., М.В. Пименова, *Коды лингвокультуры*, М.: ФЛИНТА, 2016. – 180 с.: Наука

Мичева 2012: *Постът в историята на българския език и култура*, Български език, 2012, 2, с. 31-40.

Мичева-Пейчева 2016: Мичева-Пейчева К., *Семантическая оппозиция “чистый” – “нечистый” в болгарских повествовательных апокрифах*, «Научный диалог», 2016, №4 (52), с. 35-51.

Норман 2005: Норман Б.Ю., *Болгарский язык в лингвострановедческом аспекте (курс лекций)*, Минск, Белорусский государственный университет, 2005. – 131 с. Павлов 2001: Павлов Ив., *Присъствия на храненето по българските земи през XV – XIX век*, София: Академично изд. «Проф. Марин Дринов», 2001. – 208 с.

Пацева 2004: Пацева М., *Антропологичен поглед към езика*, София: Парадигма, 2004. – 204 с.

Пенчева 2001: Пенчева М., *Човекът в езика. Езикът в човека*, София: Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 2001. – 428 с

Попова 2010: Попова К., *Названията на дървета и храсти в езиковата картина на света (върху славянски и литовски материал)*. Габрово: ЕКС-ПРЕС, 2010. – 115 с.

Попова, Хаустова 1998: Попова З.Д., Э.Д. Хаустова, *Английские fruits и русские фрукты (контрастивные заметки)*, с. 32-35, В: *Связи языковых единиц в системе и в реализации*, Тамбов, Изд.во ТГУ им. Г.Р. Державина, 1998. – 173 с.

Попова, Стернин 2007: Попова З.Д., И.А. Стернин, *Семантико-когнитивный анализ языка*, Воронеж: ИСТОКИ, 2007. – 252 с.

Потебня 1990: Потебня А.А., *Теоретическая поэтика*. Сост., всуп. статья, коммент. А.Б. Муратова. Москва: Высшая школа. – 344 с.

Сабитова 2013: Сабитова З.К., *Лингвокультурология*, М.: Флинта, 2013. – 524 с.

Серебрянников и др. 1988: Серебрянников Б.А., Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*, Москва: Наука, 1988. – 216 с.

Слышкин 2004: Слышкин Г.Г., *Лингвокультурные концепты и метаконцепты*.

Волгоград: Перемена, 2004. — 340 с.

Степанов 2004: Степанов Ю.С., *Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва: Акад. Проект, 2004. – 992 с.

Стойнова 2015: Стойнова Е., *К вопросу о реализации культурной обусловленности метафоры в русских и болгарских медиатекстах*. В: *Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков*. Вып. 9. Шумен, УИ «Епископ Константин Преславски», 2015, с. 194-217.

Телия 1996: Телия В.Н., *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа-Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

Токарев 2004: Токарев Г.В. *Дискурсивные лики концепта*. Тула [изд. не указано], 2004. – 108 с.

Токарев 2009: Токарев Г.В., *Лингвокультурология: уч. пос.* Тула, Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 2009. – 135 с.

Толстой, Толстая 1993: Толстой Н.И., С.М. Толстая, *Слово в обрядовом тексте (культурная семантика слав. *vessel-)*, с. 162-186, В: *Славянское языкознание: XI Международный съезд славистов: Доклады российской делегации*, М., 1993. –

Толстой 1994: Толстой Н.И., *Язык – словесность – культура – самосознание*. «Русский язык за рубежом», №5-6, 1994, с. 12-17.

Толстой 1995: Толстой Н.И., *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва: Изд-во «Индрик», 1995. – 512 с.

Топоров 1995: Топоров В.Н., *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследование в области мифопоэтического: Избранное*. Москва: Прогресс–Культура, 1995. – 624 с.

Филкова 2003¹: Филкова П., *Лингвокультурология и сопоставительная лингвокультурология: некоторые теоретические и лингводидактические проблемы*. В: Научни трудове на Пловдивския университет «Пайсий Хилендарски». Том 41 (2003), с. 141-150. Филкова 2003²: Филкова П., *Концептосфера русского языка и анализ текста*, в кн.: *Русистика 2003: Язык. Коммуникация. Культура*, Шумен-Велико Търново: Университетско издателство «Еп. Константин Преславски» – Faber, 2003, с. 357 –

371. Филкова 2004¹: Филкова П., *Диахронический аспект лингвокультурологии*, в кн.: *VIII Международный симпозиум МАПРЯЛ 2002. Теоретические и методические проблемы русского языка как иностранного в начале XXI века* (В. Търново, 4-7 апр. 2002 г.), Велико Търново: Фабер, 2004, с. 32-40.

Филкова 2007: Филкова П., *Исследование и преподавание русского языка в контексте антропоцентрической научной парадигмы*. В: *XI Конгресс МАПРЯЛ «Мир русского слова и русское слово в мире»* (17-23 сентября 2007 г., Варна). Т.4: *Язык, сознание, личность. Коммуникация на русском языке в межкультурной среде*. София: HERON PRESS, 2007, с. 410-414.

Хайруллина 2014: Хайруллина Р.Х., *Сопоставительная лингвокультурология*. Уфа: Мир печати, 2014. – 139 с.

Цонева 2008: Цонева Л.М., *Кулинарната метафора като средство за концептуално осмисляне на света*, «Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка», №13[152], 2008, с. 209-215.

Чонгарова 2002: Чонгарова И., *Интеркультурната комуникация. Аспекти на лингвокултурната теория и практика*, Пловдив: Ирида, 2002. – 135 с.

Чулкина 2009: Чулкина Н.Л., *Мир повседневности в языковом сознании русских: Лингвокультурологическое описание*, Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.

Шмелев А.Д., *Русская языковая картина мира: системные сдвиги*. «Мир русского слова», № 4, 2009, с. 14-21.

Шмелева, Шмелев 2010: Шмелева Е., А.Д. Шмелев, Русская “наивная” ботаника и научная ботаника, Учительская газета, №43 от 26 октября 2010 года.

Юрина 2011: Юрина Е.А., «Словарь русской кулинарной метафоры»: принципы отбора материала и структура словарной статьи, «Вестник Томского госуд. ун-та. Филология», 2011, №3 (15), с. 70-78.

Справка за научните приноси в дисертацията

1. За пръв път в България се провежда детайлно и обхватно съпоставително лингвокултурологично изследване, включващо анализирането на 30 лексеми-названия на плодове в българския и руския език и на теоретичните извори и съвременните изследвания на лингвокултурологията.

2. Разработена е и е използвана оригинална методика, съчетаваща елементи от лингвокултурологичния и лингвоконцептуалния анализ като са анализирани предметни (а не абстрактни) концепти и резултатите показват, че прилаганата методика „работи” ефективно в осъществяването на изследването.

3. В дисертацията се извеждат на преден план характерните за руската и българската езикова личност представи за плодовете, изразена в концептите. Наред със случаите, когато понятията в съпоставяните езици съвпадат, се открояват и разликите в тяхната образност, а така също в емоционалното отношение към тях.

4. Определени са мястото на отделните концепти в ядрото, в зоната около ядрото и в периферията на анализираните концепти в българския и руския език. Плодовете, които влизат в това концептуално поле, са избрани въз основа както на утвърдени в литературата критерии, така и на въвеждането на нови като влизане в лексикален минимум по чуждия език и присъствие в тематичен речник.

5. Очертани са границите на прецедентните феномени в макроконцепта „Храна и хранене”, като е съставен подробен корпус от прецедентни феномени, свързани с разглежданите плодове в двата славянски езика.

6. Събрани и анализирани са преносните значения на думите – названия на плодовете и са изследвани съпадащите по названия концепти, като са разкрити проекциите им в лексикалната система и социалната практика в съвременното българско и руско общество.

7. В основния текст и в Приложението е изградена обхватна база данни, която е основа за бъдещи съпоставителни изследвания и доказва правомерността на тезите и изводите в дисертацията. Обоснована е позицията, че тя създава широки пропедевтични възможности като въвеждането на **повишаващ мотивацията** „лингвокултурологичен модул” в часовете по руски и български език за изучаващите ги като чужди, създаването на **учебници от ново поколение** за различните етапи на обучение в средното и във висшето училище, **разработването на** двуезични руско-български и българско-руски **речници**, тълковни речници на двата езика, двуезичен лингвокултурологичен или учебен лингвокултурологичен речник.

8. Научноприложното значение на настоящия труд е апробирано в процеса на обучение на български студенти-русисти в СУ „Св. Кл. Охридски” и в Университета в град Ювяскюля, Финландия през учебната 2015/2-16 г. Устното излагане на изводите, придружено от презентация, представяща обичаи, картини от традиционния бит, кадри

от филми, снимки на празници, произведения на изобразителното изкуство, предмети с форма на плод, предизвиква интерес у студентите, по-добро познаване на родната култура, запознаване с чуждата, уважение към нея и активизира речта им.

Списък на научните публикации по темата на дисертацията

1. Манова И., *Концепт “груша”/“круша” в българской и русской лингвокультурах*, «Knowledge. International journal» (Institute of Knowledge Management Skorje), vol.10/1, 2015, pp. 645-649.
2. *Концепт “слива” в русской и болгарской лингвокультурах*. с. 181-187. В: Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сб. в чест на 80-годишнината на проф. д-р Иван Кочев. Отг. ред. Л. Перчеклийски. Състав. Б.Тодорова, Г. Падарева-Илиева. Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски”.
3. Манова И., *Прецедентные тексты в обучении болгарских студентов-русистов (концепт „Еда“)*. В: Б. Тодорова, Л. Перчеклийски (състав.), *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сб. в чест на 80-годишнината на проф. Славчо Петков*, УИ „Неофит Рилски“, Благоевград 2013, стр. 67-74.
4. *Концепт “яблоко” в русской и болгарской лингвокультурах*. В: сп. Славистика XIX (2015), Белград, с. 277-284. Белград: Общество славистов Сербии - Славистичко друштво Србије, 2015. — 659 с.
5. Манова И., *Концепт “персик” в русской и болгарской лингвокультурах*. с. 66-76. В: Болгарская русистика №1/2016.
6. Манова И., *Концепт “виноград/грозде” в русской и болгарской лингвокультурах*. Резюме в: Специальный выпуск журнала «Эксперимент и инновации в школе» 2016. №3/1 II Международная конференция «Многоязычие и межкультурная коммуникация: Вызовы XXI века» и X Международный научно-практический семинар. (Пула, 16-23 июля 2016 г.). Статията е на диск. Списанието е в РИНЦ.

